

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KOLONİZATÖR TÜRK DervİŞLERİ

Prof. Dr. Ö.L. BARKAN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

***KOLONİZATÖR
TÜRK
DERVİŞLERİ***

PROF. DR. ÖMER LÜTFİ BARKAN

***KOLONİZATÖR
TÜRK
DERVİŞLERİ***

PROF. DR. ÖMER LÜTFİ BARKAN

Selçuk - Bizans hududlarında yaşıyan bir uç beyliğinin, diğer emsalinin mazhar olmadığı bir tâlihle, pek kısa bir zaman içinde tarihin seyrini asırlarca değiştirecek kuvvetli bir İmparatorluk haline girivermesi hâdisesi, son zamanlara kadar bir çok malûmları noksan bir muadele şeklinde vazedildiği veyahut Türk ırkının tarihî varlığı hakkında mevcut ve an'ane halinde müesses dar ve kısır noktai nazarlara esir kalındığı için, içinden çıkılmaz bir mesele teşkil etmekde idi.

Filhakika, koskoca bir İmparatorluğu kuruluşu nev'inden muazzam bir hâdise, bizde uzun zaman, sadece Padişahların dirâyet ve şecaati veya Allahın bu saltanatın kurucularına karşı gösterdiği lutuf ve inayet ile izah edilmek istenilmiştir. İlk Osmanlı menbalarında kaydedilmiş görülen Sultan Osmanın rüyası, mucize nevinden vukua gelen bu hâdisenin izahını ancak ilâhî takdir ile yapmak mümkün olduğuna inanışın bir ifadesidir.

Bu işin izah edilmesi matlup bir mesele teşkil ettiğinin farkına varan daha yeni ve ecnebi tarihçiler ise; Türkler hakkında tetkik edilmeye kabûl edilmiş batıl itikatları kafalarına koymuş olmalarından ve meseleyi muhtelif cephelerden ve daha geniş kadrolar içinde mütalaa etmeğe hazırlıkları ve ellerinde mevcut malzeme kâfi gelmediğinden, içinden çıkılmaz faraziyelerle tarihî hakikati tahrif etmeğe mecbur kalmışlardır. Meselâ, henüz son zamanlarda bu meseleyi tetkik etmiş bulunan Gibbons gibi müelliflere göre; Osmanlılarla Asya insan kaynakları arasındaki muvasalanın rakib civar beylikler tarafından kesilmiş olması lâzımgeldiğinden, bu devletin kurulması için lüzumlu unsurlar ancak yerli Rumlar arasından tedarik edebilirdi. Bu görüş tarzına nazaran yeni İslâm

olmuş Türklerle İslâmlaşan Rumlardan hasıl olan Osmanlı milleti faraziyesi, bütün müşküleri hal ile lâzımgelen izahın anahtarını vermiş oluyordu. Bu suretle Türkler, ancak bu sayede yeni ve büyük bir devleti kurmak için lâzımgelen idarecileri, İmparatorluk harblerinde kan dökecek askeri bulmuş ve Osmanlı İmparatorluğunu Osmanlılaşmış Rumlar ve Bizansda gördükleri teşkilât ile kurmuş oluyorlardı ⁽¹⁾.

Aşikârdır ki, ilmî olmak ve izah etmek iddiasında bulunmalarına rağmen, esaslı tetkiklere istinat ettirilmiyerek ortaya atılan bu nevi faraziyeler, sadece göçebe olduğu zannedilen Anadolu Türklerinin yalnız başına bir İmparatorluk kurmadıklarına ve kuramayacaklarına ait olan batıl, fakat düne kadar umumî bir itikada istinad etmekde ve herhangi bir tenkide dayanamayacak kadar esassız bulunmaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğunun menşe'leri ve kuruluşu meselesine dair yapılan tetkiklerin şimdiye kadar saplanıp kaldığı bu dar ve an'anevî telâkkîlerin mânasızlığını, son zamanlarda neşrettiği etüdlerinde⁽²⁾ Prof. Fuad Köprülü, ilim âlemine göstermiştir. Üstâdın Orta Zaman Türk Tarihinin bu çok mühim olduğu kadar çok davalı da olan meselesini büsbütün yeni bir şekilde vazetmiş olmak itibarile, ilme ve ihtisasa feyizli çalışma yolları açan etüdlerinin bazı ana fikirlerini burada hatırlatmağı münasip görmekteyiz. Çünkü ancak bu sayededir ki, makalemizin mevzuunu teşkil eden meseleyi ne münasebetle ve hangi görüş tarzının

(1) Kibbons'un Türkçeye Prof. Ragıp Hulûsi Özdem tarafından Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu (Türkiyat Enstitüsü neşriyatından) nâmı altında çevrilmiş olan kitabın bazı fasıllarının ismini gözden geçirmek bu hususta kafi bir fikir verecek mahiyettedir. Birinci mebhâs: Osman, tarihte yeni bir ırk zuhur ediyor (s. 1-38). İkinci mebhâs: Orhan, yeni bir millet teşekkül ediyor ve garb âlemiyle temasa geliyor (s. 39-91).

(2) Les origines de l'Empire Ottoman (Paris 1935) nâmındaki eser. Profesörün Sorbon Üniversitesinde "Türk etüdleri merkezi"nde verdiği konferansların bir araya getirilmesi suretile vucude gelmiştir.

Aynı müellifin 1933 senesi Varşovada toplanmış olan beynelmîl tarihî ilimler kongresi'nde yaptığı bir komünikasyonun mevzu'unu teşkil eden "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar" ismindeki etüdü de Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nın birinci cildinde neşredilmiş bulunmaktadır. (sf. 165-313). Bu meseleye dâir, yine aynı müellifin, Hayat Mecmuası (Sayı 11 ve 12, 1924)nda çıkan tenkidi makalelerine bakınız.

tesir altında tetkik etmiş olduğumuzu daha iyi anlatabileceğimizi zannediyoruz. Filhakika, etüdümüzün esaslarından birçokları, Prof. Fuad Köprülü'nün kitaplarında daha evvel vaz ve işaret ettiği mühim meselelerden bir kaçının daha muayyen ve mahdud kadrolar içinde ve elde mevcut arşiv malzemesiyle işlenmesi suretile bir kıymet ve mâna kazanabilmişlerdir.

Şu halde Prof. Fuad Köprülü'nün kuruluş meselesini vaze-diş şekli nedir ve ne için bir çok hâdisatın anlaşılması ve izah edilmesi için kendimizi vazetmemiz zarurî olan noktai nazarı temsil etmektedir?

Her şeyden evvel, müellifin ortalığı mevcut hazır fikirlerden temizlemek için kullandığı sıkı ilmî tenkid usulünü tebârüz ettirmek münasib olur. Böyle bir tenkid karşısında ilk Osmanlı menbalarının izah tarzı kadar, düne kadar yabancı âlimlerin saplanıp kaldıkları noktai nazarlar da kıymetini tamamen kaybetmekde ve zamanımızın ilmî tarih usullerine göre geri ve kör körüne an'aneci gözükmektedirler. Şöyle ki:

İlk Osmanlı menbalarının, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunu izah ederken Osmanlı Padişahlarının mensub olduğu soyun nereden ve ne zaman geldiğine, dinine, uç beyliklerinde bulundukları zamanki sosyal hacımlarına, göçebe, köylü veya şehirli oluşlarına, hristiyanlar ve diğer Türk beylikleri ile olan münasebetlerine âit verdiği malûmat eksiktir ve baştan aşağı yeniden tetkike muhtaçtır. Bundan başka, meselenin anlaşılması için bilinmesi şart olduğu halde, Osmanlı İmparatorluğunun teşekkül edeceği sıralarda Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal vaziyet de, şimdiye kadar, ilmî bir şekilde tetkik edilmiş değildir. Bu sebeble, Osmanlı menbalarında olduğu kadar, Garblı tarihçilerin eserlerinde de Osmanlı tarihi bir göç hikâyesile başlar: Dört yüz çadır halkından "cihangirâne bir devlet" kuran âşiretin Bizans hududlarında yerleştiği yer, Bahri Muhit ortasında yalnız başına bir ada gibi, Türk ve İslâm dünyasından uzaktır. Bu itibarla, sürülerine otlak aramak üzere buralarda kadar gelmiş olan bu göçebelerin bir müddet sonra muntazam bir ordu teşkil ettikleri, bir İmparatorluk kuracak kadar çoğaldıkları görülünce hayrete düşürmekdedir. Halbuki, Prof. Fuad Köprülü'nün yapmak istediği şekilde, hâdisata biraz daha geriden ve ilmî bi gözle bakmak saye-

sinde bu nevi hayretlere mahal bulunmadığı ve her şeyin izahı mümkün bir şekilde cereyan ettiği anlaşılmaktadır:

Osmanlı tarihi, bütün diğer tarihler gibi, bir hanedanın destanını yapmak isteyen tarihçilerin kaydettikleri şekilde münferit ve müstakil bir seri vekayiden ibaret değildir. Her hâdisе kendisini hazırlayan bir sürü sosyal, ekonomik ve dinî şartlarla işlenmiş ve haricî tesirlerle dünya yüzünün değişmesi nev'inde bir oluşla yavaş yavaş tabîî olarak hazırlanmıştır. Bu bakımdan siyasî şahsiyetler ve vekayi arkasında onları hazırlayan içtimâî sebepleri aramak lâzımdır.

Böyle ilmi ve derin sebeplerle Anadolu tarihi tetkik edilecek olursa, Osmanlı tarihi XIII. asırda Anadolu'da cereyan eden sosyal ve siyasî büyük tehavvüllerin bir temâdisi gibi gözükecek ve bu sayede bir çok meseleleri anlaşılmaya daha yakın bir şekilde vazetmek imkânı bulunacaktır. Esasen, her şeyden evvel hatırd tutmak lâzım gelir ki, daha Selçukîler zamanındaki Anadolu fütuhâtı da, garbe doğru devam eden büyük Türk muhacereti için, sistematik bir iskân ve kolonizasyon işi olmuştur.

Nitekim Prof. Fuad Köprülü tarihî vesikalarda, XII nci ve XIII ncü asırlara doğru yapılan büyük çapta iskân işlerine ait mevcut kayıtları tetkik ve toponymie tetkikatiyle tamamlamak suretiyle, Selçukîlerin iskân siyasetlerinin bazı esaslarını tespit etmek imkânı bulunduğunu kaydetmektedir. Anadolu'da muhtelif tarihlerde vukua geldiği muhakkak olan mühim hacımlardaki nüfus hareketlerinden başka, vekayinin ilmi bir şekilde anlaşılması için aynı surette ehemmiyetli olan, Anadolu'daki nüfusun göçebe, köylü ve şehirli nisbetleriyle; Orta Asya, Mısır, Suriye ve Rusya arasındaki büyük muhaceret ve ticaret yolları üzerinde kurulmuş olan Selçuk devletinin ekonomik ve kültürel terakkileri gibi mühim meseleleri de gözden geçirmek lüzumuna kani olan Profesör, ayrıca Mogol istilâsı ile Anadolu'da hâdi olan yeni vaziyet üzerinde bilhassa durmak lâzımgeldiğini tebarüz ettirmiştir ⁽³⁾.

Filhakika, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu meselesinde bu mütekaddim hâdiselerin büyük rolü olduğunda kimsenin tereddüdüne meydan vermiyecek kadar bu hususlar âşikâr

(3) Zikredilen eser, p. 38-41.

gözüküyor:

Türk orta zamanının edebî, sosyal ve bilhassa dinî tarihi üzerinde uzun senelerdenberi giriştiği çok verimli ve orijinal mesainin verdiği bir salâhiyetle Prof. Fuad Köprülü'nün kitabında bu asırlarda Anadolu'da husule gelen dinî cereyanların ve müslüman mistik tarikatlerinin teşekkülünde Orta Asya'dan gelen akınların ve Türk Mogol şamanizminin tesirlerinin oynadığı rolü hatırlatması, kyada şayan olduğu gibi; Mogolların öncüsü olarak gelen göçebe Türkmenlerle Anadolu nüfusunun işbaa geldiği bir sırada, İmparatorluğun sosyal ve hukukî kadroları içinde sıkışan bu göçebe unsurların ne büyük bir kuvvet teşkil ettiklerini ve ne geniş bir teşkilât içinde birbirine bağlı bulunduklarını Babâ-i isyanında Selçuk devletini pek fena bir halde sarsmış olmaları göstermiş oldukları tesbit etmesi de bizim bu makaleyi yazarken daima göz önünde bulundurduğumuz fikirlerden birini teşkil etmektedir ⁽⁴⁾.

Filhakika, 1242'de Erzurum'u alan Mogollar, Sivas ve Kayseri'yi yağma ettikten sonra çekildilerse de, Selçuk devleti onların tabiiyetine girdi ve bu istilâdan sonra, Mogol İmparatorluğunun diğer aksamile teessüs eden münasebet dolayısıyla, yeni bir takım göçlere yol açıldı. Bu suretle Anadolu muhtelif devirlerde kadınları, çocukları ve davarlarıyla beraber gelen Mogol işgal ve tedib orduları, Mogol valilerin maiyet askerleriyle doldu. Bu vaziyet karşısında, Garbe doğru akın o kadar tabii ve zorurî bir hâdise haline gelmiş bulunuyordu ki, Profesöre göre, eğer Anadolu'da hasıl olan bu kesafet, fütuhat sayesinde Garbe doğru boşaltılmamış olsaydı, içtimâî vücutta derin huzursuzluk doğurarak dahilî karışıklıklara ve mevcut sosyal nizamın tahrib edilmesine sebep olabilirdi.

Diğer taraftan, Prof. Fuad Köprülü'ye göre, Gibbons'un iddiasının tamamen aksine olarak bu asırda Anadolu ve Osmanlıların yaşadıkları uç beylikleri ile diğer Türk ve Müslüman dünyası sıkı bir münasebet halinde bulunmakta idi. Bu devirde putperest Mogollara karşı islâmlaşmakta devam eden Anadolu'da tahrikâtta bulunan Altın Ordu devleti ile, Suriye ve Mısır Memlûkleri, velhasıl İslâm ve Türk âleminin her tarafı, Anadolu ile sıkı bir münasebet

(4) Zikredilen eser, p. 39, 58-59, 118, 120.

halinde bulunmakta idi. Hudutların yalnız göçebe değil, Türk - İslâm dünyasının her tarafından gelmiş şehirli unsurları ve o meydana ulema, şeyh ve zanaat sahibi her türlü muhacir kabilelerini cezbetmiş olması, bu noktâi nazarı teyid etmekte idi.

Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu teessüs etmeğe başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağında tekevvün eden dinî ve sosyal cereyanları bilgi ve tecrübeye sahip insanları ve mânevi kuvvetleri kendi arkasında buldu.

İşte mevzuubahs cereyanları bulmak ve iş başında göstermek teşebbüsü, Prof. Fuad. Köprülü'nün, Osmanlı İmparatorluğunun sür'atle kuruluşu mucizesini izah etmek için, ortaya attığı fikirlerin ve yaptığı ilmî yardımların en mühimlerinden birini teşkil etmektedir. Zira, ancak bu sayededir ki, Osmanlılaştırılmış Bizanslılar, devşirmeler, İslâmîyeti kabul etmiş esirler faraziyesine müracaat etmeğe lüzum kalmadan, Osmanlı İmparatorluğunun kurulması için lâzımgelen kan ve kol kuvvetini, akıl ve siyaset adamını Osmanlıların, bilhassa ilk zamanlarda, nereden bulmuş olduklarını anlamak mümkün gözükmektedir. Filhakika, Osmanlı tarihinde İslâmlaşma ve devletin kozmopolitleşmesi mevzuubahs değildir. Bilâkis, Osmanlı idare teşkilâtı Selçukî ve İlhanîlerin devlet ve idare an'anelerine göre tesis edilmiş ve devlet işlerinde bidayette daha fazla Selçuk idarî teşkilâtına mensub yüksek Türk aristokrasisi ve memurları kullanılmıştır. Bu Türk idare adamları devşirme unsurlar lehine ancak XV nci asırdan sonra azalmağa başlamıştır. Esasen Fuad Köprülü'ye, göre, muhtelif unsurlardan teşekkül eden her büyük İmparatorluk için sarayın bir müddet sonra atsızlar ve soysuzlardan mürekkebbir Kapu Kulu yaratması ve kozmopolitleşmesi mukadder bir hâdisedir. Abbasîler ve Bizanslılar için tabîî addedilen bu hal, Osmanlı İmparatorluğunda neye Türklerin kabiliyetsizliğine veriliyor? Bizansta bir çok imparatorların yabancı unsurların yetişmiş olması, Bizans Rumlarının idare kabiliyetini haiz olmadığını mı isbat eder?⁽⁵⁾.

Türklerin, Osmanlı İmparatorluğunu kurmak için kendileri-

(5) İsmi geçen eser, p. 17.

ne lâzım gelen kuvvetleri nereden bulduklarını göstermek itibarile, Fuad Köprülü'nün o asırlarda Türk Anadolu'daki dinî ve sosyal hareketlere âit verdiği malûmat ta, yukarıda söylediğimiz gibi, çok kıymetlidir ve bu husustaki esas fikir şu şekilde hulâsa edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğunun kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beylikleri, medenî bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslâm dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve meslekten adamlarla doludur: İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, orta ve şarkî Anadolu'dan gelmiş Selçukî ve İlhanî bürokrasisine mensub şahsiyetler muhtelif tarikatlerin mümessilleri İslâm Şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler. Bunlar arasında bilhassa, Aşık Paşazade tarihinde Gaziyanı Rum diğer tarihlerde Alpler (kahraman, muharib mânasına) veya Alp Erenler namı altında zikredilen ve daha İslâmiyetten evvel bütün Türk dünyasında mevcut olan eski ve geniş bir teşkilâta mensub, Türk Şövalyeleri mevcuttu. Filhakika; Osman Gazinin arkadaşlarından bir çocuğun unvanı olan bu Alp tâbiri dikkate şayandır. Bunlardan şehirlerde yerleşmiş ve İslâm dünyasına mensub bazı dinî tarikatlerin tesiri altında kalmış olanların ise unvanı bilâhare "Gazi"ye tebdil edilmiş görülmektedir. Yine aynı kitapta ismi geçen Ahıyanı Rum yani Anadolu Ahileri ile; Horasan Erenleri de denilen Abdalanı Rum yani "abdal" ve "baba" ismini taşıyan ve bilhassa Türkmen kabileleri arasında telkinatta bulunan ve umumiyetle Osmanlı Padişahları ile bütün harplere iştirâk etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garib etvarlı(*) dervişler bulunmakta idi. Aşık Paşazade tarihinin Bacıyanı Rum yani Anadolu kadınları dediği ve haklarında tafsilâta mâlik olmadığımız teşkilât veya tarikatten sarfınazarla, diğerlerini ele alacak olursak, bunların her birinin Türk ve İslâm dünyasının her tarafında şubeleri olan ve bu günkü Komünist yahut farmason teşkilâtına benziyen teşkilâtı bulunan tarikatlar olduğunu görürüz. Kökleri bu suretle geniş Türk ve İslâm dünyasına yayılmış olan bu gibi teşkilât vasıtasile her tarafla temas halinde bulunan Osmanlıların ise, Osmanlılaşmış Rumların yardımına muhtaç olmandan daha evvelki emsali Türk İmparatorlukları gibi büyük bir İmparatorluk kurmak teşebbüsünde bu kuvvetlerden istifade etmiş

(*) 11 numaralı nota bakınız.

ve kendilerine lâzım gelen her türlü unsurları bulmuş olduklarına şüphe yoktur.

Burada, yalnız bazı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, uç beyliklerindeki köylerde de bilhassa şubeleri olan Ahi teşkilâtının Anadoludaki faaliyetlerinin Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasında büyük rol oynamış olduğunu kaydetmek icab eder⁽⁶⁾. Prof. Fuad Köprülü'ye göre; "Gazi" Osmanın kayın pederi şeyh Edebâlî ile silâh arkadaşlarından bir çoğunun hattâ Orhan'ın kardeşi Alâeddin'in bu tarikate mensub bulunuş, ilk piyade askerî üniformasının Ahi üniforması oluşu ve Yeniçeriler için Ahi başlığının kabul edilmiş olması, bu bakımdan son derece mânidardır⁽⁷⁾.

Bu mistik tarikat ve teşkilâtın ne büyük kuvvet temsil ettiğini, aralarına aldığı halk kütlesini muayyen sosyal nizamlar için nasıl harekete getirerek samanlarının vekayinde büyük roller oynamış olduklarını tarih esasen kaydetmektedir: Selçuk devletinin en kuvvetli bir zamanında Babâî'lerin Anadolu'daki bütün Türkmen aşiretlerini birden harekete getirmek suretile bu devleti fena halde sarsmış oldukları malûm bir harikattir. Fütuhâtı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkilâtlı ve imanlı muharrib temin etmekle kalmayıp, bu misyoner dervişlerin dinî ve sosyal fikirler propagandası ile de, halk kütleleri arasında çok faal bir maya

(6) Bu hususta Giese'nin tercümesi *Türkiyat Mecmuasının* I inci cildinde (sf. 151-171) neşredilen makalesi ile, bu makale hakkında Fuat Köprülü'nün *Hayat Mecmuası*'nda yazdıklarına (sayı 11 ve 12 1922) bakınız. F.V. Hasluck'unh Prof. Rağıp Hulusi tarafından Bektaşilik tetkikleri nâmı altında tercüme edilen (1928) makalelerine de bakınız (sf. 83).

(7) Zikredilen eser, p. 109-111.

(8) Prof. Fuat Köprülü, Osmanlı hey-etî içtimaiyesinin bünyesindeki hususiyetlerle o zamanlar mevcut sosyal fikir propagandalarının nazan dikkati celbedecek mahiyette olduğunu göstermek için, Avrupada rönesansın öcülerinden biri gibi telâkki edilen fakat hayatının bir kısmını Türkler arasında ve Osmanlı sarayında geçirmiş olan Pleton isminde bir zatın memleketinde ortaya attığı sosyal reform fikirlerinin teşekkülünde İslâm âleminde o zamanlar mevcut dinî ve sosyal cereyanlardan ve Türk cemiyetinin sosyal bünyesini taklit arzusundan mülhem olub olmadığının tetkike değer bir mevzu olduğunu kaydediyor (p. 112).

Tarihçilerin daima kaydettiği üzere, Osmanlı idaresinin yabancıları cezbeden "âdilane" hareketinin mevcudiyetini de istinad ederek bu fikrin doğru olduğunu kabul

gibi faaliyete geçerek, o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyasî kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütühat işlerini kolaylaştırmakta âmil oldukları da muhakkaktır. Rum İlinin İslâmlaşmasında bu misyoner derviş grublarının oynadığı rol her halde büyüktür ⁽⁸⁾.

Hattâ daha ileri giderek delillere göre diyebiliriz ki, orta zaman hristiyan hukukiyâtına karşı yeni bir soszamlar için nasıl harekete getirerek zamanlarını vekayiin-propagandası şekline bürünen misyoner Türk dervişlerinin telkinatı ordularla birlikde ve hattâ ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel manen fethetmiş bulunmaktadır. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu işinde çalışan kuvvetler böyle tevettürü yüksek derin ve uzak menbalardan gelmekte ve hristiyan ve islâm dünyaları gibi iki ayrı âlemin maddî ve mânevî bütün kuvvetlerle karşılaşması şeklinde tarihi işlemektedir.

Prof. Fuad Köprülü'nün, tetkikimizin muhtelif fasıllarında mevubahs toprak mes'eleleri münasebetile⁽⁹⁾ ve bazı yeni vesikaların yardımı ile işlemek fırsatını bulduğumuz ve etüdümüzün mânasının anlaşılması için zarurî bir methal telâkki ettiğimiz bazı esas fikirleri aşağı yukarı bunlardır. Bu fikirlerden hareketle, biz Osmanlı tarihinde İmparatorluğun teşekkül ile beraber, içtimâî bünyesinin kendisine mahsus hususî şeklini alması için yoğurulması hususunda iş başında çalışan demografik ve dinî âmilleri tesbit etmeğe çalışacağız. Kanaatımızca, yine aynı fikirlerin kuvvetle ortaya koyduğu gibi, Türk tarihinin bir muharebeler ve muahedeler tarihi, bir hanedan destanı olmaktan kurtarılarak hakikî bir izahını yapmak ve anlaşılmasını temin etmek için bu mes'eleleri vaz' ile hemen işe başlamak lâzım gelmektedir. Bu sebeble, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu mes'elesini daha iyi izah edebilmemize yarıyacak olan böyle bir faraziyeyi takviye edecek mahiyette gördüğümüz bazı vesikaları, çok hususî bir noktai nazardan yapmağı

(9) Bu etüdümüz ve bunu takip edecek olanlar, "Osmanlı İmparatorluğunda, Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri" ismini taşıyacak olan eserimizin medhalî mahiyetindedir ve zaviyetlerle dervişlerden sadece toprak meselelerinin şu veya bu şekli almasında mühim bir âmil olmuş olan bir iskân ve Kolonizasyon metodu münasebetiyle bahsetmektedir. Okuyucularımızdan makalemizi bu hususları göz önünde bulundurarak mütâlâa etmelerini bilhassa rica ederiz.

Kolonizatör Türk dervişleri:

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu hâdisesini, Anadolu'dan gelen bir muhacerati akvâm; daha doğrusu Anadolu'da istikrarını bulamıyan bir muhaceret akınının ve toprağa yerleşmek üzere olan bir nevi muhacir göçebelerin temsil ettiği kudretin kendisine yer bulmak için önüne geçen siyasî hudutları yıkıp takatinin yettiği bir yere, Tuna boylarına ve Arabistan çöllerinin içlerine kadar yayılması hâdisesi gibi tetkik ve mütalea etmek lâzımgeleceğini yukarıda söylemiştik. İmparatorluğun teşekkülünden evvel Anadolu'da büyük bir izdiham halinde tekâsüf eden orta Asya göçlerinin ötedenberi bu istikametlerde yayılmağa namzet bir kudret temsil ettiklerini ve ilk Osmanlı Padişahlarının İmparatorluğun kurulması için lâzım gelen askeri ve bu İmparatorluğa bir Türk devleti damgasını vuran her nevi kuvveti bu büyük insan hazineleri içinden bulmuş olduklarını da görüyoruz.

Böyle bir İmparatorluğun kurulması hâdisesinin büyük mikyasta nüfus kitlelerinin yer değiştirmesi nev'inden demografik yahut, "metanastasiques" hâdiselerle aynı zamanda vukua gelmiş olduğunu göstermek için; istîlâlarla birlikte göçebe unsurların bu harekâtı temin edecek bir şekilde kolaylıkla ve muvaffakiyetle ileri sürülmüş olmalarını, muhtelif muntikaların imar ve iskânı için kulanılan sürgü usullerini ve topraklandırma ve toprağa yerleştirme siyasetinin bu hususta oynamış olduğu rolü de başka bir yerde izah

(*) İktisat Fakülteleri Mecmuası'nın III üncü cildinden başlayarak "Osmanlı

edeceğiz⁽⁷⁾. Biz şimdilik burada bu nüfus hareketlerinin ve büyük çapta kolonizasyon işinin şayani dikkat tezahürlerinden birini gözden geçirelim:

Mevzuubahs etmek istediğimiz mes'ele; hâlî ve tenha yerlerde, boş topraklar üzerinde bu Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan bir nevi Türk manastırları (couvent ermiage)i olan zâviyelerle, yeni bir memlekete gelip yerleşen kolonizatör Türk dervişleridir. Dervişlerle tekkelerin son zamanlardaki soysuzlaşmış şekillerine âit taşıdığımız kanaatleri sarsacak mahiyette ve iddialı olduğu kadar garib de gözükecek olan bu fikrimizi haklı gösterecek bazı vesikaları bu tetkikimizde zikredebilecek vaziyette olduğumuzu zannediyoruz. Meselenin bu suretle izah edilmesi matlub bir takım vâkıalar şeklinde hazırlanıp bahse mevzu edilmesi ise, bizim tetkikimizin yeniliklerinden biri olacaktır.

Filhakika, Prof. Fuad Köprülü'nün tetkiklerine istinâden⁽¹⁰⁾ müslüman mistik tarikatlerinin teşekkülünde Türk-Moğol şamanizminin tesirleri olduğunu ve binnetice Orta Asyadan gelen akımlarla birlikte Anadolu'ya yeni bir takım dinî cereyanların sokulmuş olduğunu kaydedebiliriz. İşte bizim burada mevzuubahs etmek istediğimiz dervişler, kendileriyle beraber memleketlerinin örf ve âdetlerini, dinî âdâb ve erkânını da beraber getiren insanlardır ki bunların içinde Türk-İslâm memleketlerinden Anadolu'ya doğru mevcudiyetini kayıt ve işaret ettiğimiz muhaceret akınını sevk ve idare etmiş müteşebbis kafilâ reisleri, bu istilânın öncüsü olmuş kolonlar, gelip yerleştikleri yerlerde hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler vardır. Bu dervişlerin nazarı dikkati cebl eden din ve cihan telâkkileri, daha eski Türk memleketlerinden gelen muhacir kitlelerinin getirdiği din ve cihan telâkkilerinin aynı olduğu gibi, müridleri de ekserya kendi aile ve soyları âzasıdır. Bu sebebledir ki bu unsurlar sayesinde Anadolu, ayrı bir teşkilât ve an'anelere sahip insan yığınlarıyla beraber, onların getirdiği dinî ve mislik cereyanların da kaynaşmasına bir sahne teşkil etmekte idi. Bu sıralarda karşımıza çıkan şayani dikkat şahsiyetlerin haklarında bilâhare uydurulmuş menâkıbde umumiyetle kabul edildiği gibi İmparatorluğunda, bir iskân ve Kolonizasyon metodu olarak sürgünler" başlığı altında neşredilecek olan yazılar.

(10) Prof. Fuat Köprülü, *Influence du Chammanisme Turco - MoMngol sur les ordres mystiques musulmans*, *Memoires de l'institut de Turcologie de l'université d'Istanbul*, 1929.

derviş, tarikat müessisi ve kerâmet sahibî insanlar gibi tasvir edilmiş olmalarına rağmen; mâşerî psikolojinin malûm kanunlarına uyarak kendilerini ihata eden bu dinî hâlenin hakikî mânasını keşfetmek güç değildir. onlar yeni bir dünyaya, yâni diğer bir Amerikaya gelip yerleşen halk yığınları için, içtimâî ve siyasî büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu hengâmeli devirde halkın içinden yetişmiş mümessil şahsiyetlerdir ve bu itibarla onları son zamanın dilenci dervişlerinden dikkatle ayırmak lâzımgelir⁽¹¹⁾. Bittabi biz burada ne Anadolu din tarihinden ne de muhtelif tarikatlerin birbirine benziyen ve benzemiyen taraflarından bahsetmek niyetinde değiliz. Dervişlerle ve zâviyelerle alâkamız, onların Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu meselesinin anlaşılması için üzerinde ısrarla durduğumuz bu garbe doğru akın işinde bize birer mümessil ve öncü gibi gözükmelerinden ileri gelmektedir (9). Bir çok köylere ismini veren, elinin emeği ve alnının terile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler; ve daima garbe doğru Türk akını ile beraber ilerliyen benzerlerini doğuran zâvaylar ve bu zâviyelerin harbe giden, siyasî nüfuzlarını Padişahların hizmetinde kullanan, zâviyelerinde Padişahları kabul eden ve onlara nasihat veren şeyhler, bizim alâkamızı celb etmek için bir çok vasıfları haizdirler. Hele onların daha fazla yarı göçebe Türkmenler arasında telkinatta bulunuşu, köylerde yaşayışı, toprak işlerle meşgul gözükmesi ve benimsemek için dağdan ve bayırdan toprak açması bu alâkayı şiddetlendirmektedir. Filhakika, bilâhare tanıyacağımız dervişlerin şehirlerdeki tekkelerde âyîn ve ibadetle meşgul olan ve sadaka ile geçinen mümessillerinin aksine olarak, mütemediyen kırlara, boş topraklar üzerine yerleşen ve henüz bir devlet memur ve aylıkçısı

(11) Bizim burada tedkik ettiğimiz dervişlerle XVI ncı asır eski Osmanlı şâirlerinin tasvir ettiği şekilde çıplak gezen, esrar yiyen, kaşlarını, saç ve sakallarını tıraş eden, vücutlarında yanık yerleri ve dövme Zülfikar resimleri ve ellerinde musikî âletlerle dolaşan serseri dervişler arasında büyük bir fark mevcut bulunması lâzımgelir. Prof. Fuad Köprülü. Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi'nde yazdığı abdal maddesinde; XVI ncı asırdan beri Türkiyede yaşayan abdal lâkaplı şeyhler ile abdallar yahut ışıklar ismi verilen derviş zümreleri hakkında izahat verirken, onları bir takım gezginci derviş zümreleri gibi tasvir etmiştir. Bu izahate göre onlar, âyîn ve erkân itibarıyla olduğu gibi akideleri bakımında da müfrit Şii ve Alevî hétérodoze bir zümre idi (sf. 36). Diğer serseri derviş zümreleri gibi evlenmiyerek bekâr kalırlar ve şehir ve kasabalardan ziyade köylerde kendilerine mahsus zaviyelerde yaşarlardı. Bunların arasında bilhassa daha fazla Kalenderîye tarikatinden müteessir olanların dünya lâkalarından tamamen uzak olmak, geleceği

şekline girmemiş olan bu dervişlerin hayatı ve onları oralara iten kuvvetlerin mânası anlaşılmaya lâyıktır.

Bazı tarihî simâlar:

Bu suretle, muhtelif memleketlerden gelmiş muhtelif insanların ve onların temsil ettikleri telâkkilerin kaynaştığı Osmanlı İmparatorluğu; o zamanki Türk - İslâm âlemi içinde yeni bir dünya, bir başka Amerika teşkil ettikten sonra, her türlü yeniliklere sahne yeni bir hayatın hazırlandığı yeni bir âlem haline girmiş bulunuyordu. Dünyanın her tarafından gelmiş her fikir, her türlü insan ve malzeme kuvveti onun zamanın cihanşümül bir Türk ve İslâm dünyası İmparatorluğu olarak kurulmasına hizmet ediyordu. İmparatorluğun kuvvetini aldığı menbaların çokluğu ve bu nevi kozmopolitliği, kuruluş devirlerinde bu devletin kurucuları yanında toplanmış olan şahsiyetlerin muhtelif cereyanların mümessili olan muhtelif menşe'li kimselerden teşekkül etmesile sabittir. Bu suretle bu şahsiyetlerin kimler olduğunu tesbite çalışmak bu adamların şahsiyetinde İmparatorluğun kurulması için iş başında olan kuvvetleri çalışırken görmek demek oluyor. Bu bakımdan isimleri bir tesadüf gibi tarihlere geçmiş olan bazı şahsiyetler ve onlar hesabına imâl edilmiş olan pek saf ve pek basit gözüken menâkıb, bize tetki-düşünmek, tecerrüd, fakr, dilenme ve melâmet başlıca şiarlardır. Bunlarla beraber, bütün Rum abdallarının her zaman ve her yerde dilencilerden, serseri ve çingene dervişlerden ibaret olduğunu farz etmek doğru değildir. Esasen Prof. Fuad Köprülü de, bütün abdalların aynı şekilde yaşamadığını ve bazı abdal zümrelerinin, mücerred kalmak prensibinden ayrılarak, sair Kızılbaş zümreleri kabilinden bir secte halinde Türkiye'nin muhtelif sahalarında köyler kurup yerleşmiş olmaları ihtimalini kaydediyor. Aynı suretle Profesör, İran Türk aşiretleri ve Hazer ötesindeki Türkmenler arasındaki abdal adını taşıyan Türk oymaklarını tesadüf edilmesini ve Eftalit'lerin daha asırlarca evvel abdal adını taşımış olmalarını da tedrike şayan görerek hatırlatmıştır. Bu vaziyette, "abdal" sözünün bir tasavvuf istilâhı olmadan evvel bir aşiret veya zümre ismi halinde bulunup bulunmadığı ve bu nam altındaki bütün dervişlerin bidayette Orta Asyadan gelmiş abdal aşiretlerinin mümessili birer aşiret evliyası olup olmadığı meselesi tedkike muhtaç görülmektedir. Serseri derviş zümrelerinin döküntülerinin toprağa yerleşerek köyler vücade getirecek yerde, köyler vücade getirecek şekilde toprağa yerleşmekte olan göçebe aşiretlerin bir takım derviş zümreleri meydana getirmeleri daha fazla muhtemeldir. Esasen Prof. Fuad Köprülü de, bu abdalların kendilerini Horasandan gelmiş göstemelerini, eski Oğuz rivayetlerinin aralarında hâlâ yaşamasını bunların etnik menşe'lerinin yani Türklüklerinin tesbiti bakımından çok mühim addetmekte (sn. 39) ve abdalların Türklüklerinden en ufak bir şüphe bile caiz olmıyan ve eski Türk şamanizminin izlerini hâlâ saklıyan Anadolu Alevi Türklerinden ayrılmaya imkân görmemektedir. Şu halde, abdalların dilencilerden ve çingenelerden ibaret olacağına tıpkı bu Alevi Türkler gibi, kısmen göçebe olmakla beraber, kısmen de eski zamanlardan beri toprağa bağlanmış ve ekincilik hayatına geçmiş Türk oymaklarından çıkmış olmaları lâzângelmez mi? (26 nu-

katımızın istikbali için geniş ufuklar açan kıymetli görüşler ilham edecek vaziyette bulunmaktadır.

Filhakika, Osman Gazinin silâh arkadaşları kimlerdir, kimlerle konuşmuş ve kimlerin yardımını ve hayır duasını istemiştir. Bu hususta elimizde mevzut kayıtlar, umumiyetle zannedildiğinden çok daha mânidârdır. Bu kayıtlara dair fikir vermek için bazı tarihçilerin Osman Gaziye diğerlerinin bir babası Ertuğrula gördürdükleri meşhur “rüya” hikâyesini ele alalım⁽¹²⁾:

I. “Ertoğrol hâl-i hayatdayken bir gice düş gördü. Bir aceb vâkı’a görüb ol vâkı’adan uyanıb bu düşü fikr iderek, Allahı zikr iderek durdu, sabah namazını kıldı. Süret değiştürüb doğru Konya’ya vardı, anda bir muabbir kişi vardı adına Abdülâziz dirlerdi... Ammâ bazılar didiler kim bu düşü tâbir iden bir aziz şeyh idi...” (Giese’nin neşrettiği tarihi âl-i Osman Sf. 11).

Babinger’in neşrettiği Uruc Bey tarihinde ise, Ertuğrulun gördüğü rüyayı tâbir eden şeyh, Konyada oturan ve sultan Alâüddin’in dahi itikad ettiği meşhur ve zengin bir şahsiyetti. Yukarıdaki kayıta ismi geçen Abdülâziz ise, sultan Alâüddin’in veziridir. Sultan Osman Konya sultanının askerleriyle birlikte İstanbul Tekfûruna karşı yaptığı bir mücadeleyi müteakib, ganâimden öşrünü çıkarıb Konya sultanına göndermesi üzerine, sultan tarafından kendisine gönderilen sancak ve saire ile birlikte

(12) Bu nevi rüya hikâyelerinin tarihi bir hakikat gibi telâkki edilemeyeceği ve Prof. Fuad Köprülü’nün tedkiklerinin gösterdiği gibi, onları Reşidüddin’de ve Paris nüshası bir Anonym Selçukname’de daha evvel kaydedilmiş bulunan eski bir Oğuz efsanesinin yeniden canlandırılmış bir şeklinden ibaret olduğu muhakkak ise de; biz yine, ilk Osmanlı menbalannın buna benzer hikâyeler ile derviş menakubini süslemek için kullandığı motifleri hatırlatmanın, hiç olmazsa bu tarihçilerimizin yazdıkları zamanlarda, kuruluş devrine aid kanaatlerin mahiyetini anlatmak bakımından faydalı olabileceğine inanıyoruz. Bu sebeble burada, bu nevi derviş menakubini, bu menakubın teşekkül ettiği zamanın psikolojik halini ve onun arkasından tarihi hakikatin kendisini bulabilmek gayesiyle tahlil ediyor ve bu arada mevzuubahs hikâyelerde umumiyetle dervişlere atfedilen nüfuz, çokluk ve toprakla âlakadarlık vasıflarını hakikatin yakın bir ifadesi olarak alıyor ve onlarla umumi nüfus ve arazi tahriri defterlerindeki kayıtları yekdiğerlerini tamamlar vaziyette görüyoruz.

Evliya menâkıbinin birçok dervişleri ziraatle meşgul ve toprak işleriyle ilgili gösterdiği gibi, Osman Bey’i de gece ve gündüz çift sürmekle meşgul olarak tasvir etmesi mânâlıdır. Bu hususta İstanbul şehri inkılâb Müze ve Kütüphanesinde M. Cevdet yazmalar arasında (Küçük boy) 5 numarada kayıtlı bulunan Velâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli sf. 157’ye bakınız. Aynı suretle halk ağzında dolaşan ve bektaşî dervişini elinde çapa tasavvur eden şu söz de mânâlıdır: “Bektaşinin çapası, mevlevinin çivisi.

şeyh Edebâli'nin kızını da getiren işte bu vezirdir. Aşağıya dercet-tiğimiz kayıttan anlaşılacağı veçhile, Osman Gazi'ye bu kızı ne için alması lâzımgeldiğini izah ederken, babası Ertuğrulun gördüğü rüyadan şu şekilde bahsetmektedir:

II. “Ey oğul atan Ertuğrul gördüğü düş buydıkım, şeyh Ede-balî ol düşi tâbir etmişdi...

Atına sivar olub doğru Konyaya vardı. Meğer Konyada bir mu'abbir mu'teber kişi vardı, şeyh Edebâlî dirlerdi. Sâhib-i kemâl idi. İlm-i rüyayı hûb bilürdi. Kerâmeti zâhir olmuş kişidi, dünyası çoğdı. Ol vilâyetde Meşhurdu, sultan Alâüddin dahi ana itikad etmişdi...

Şeyh ayıttı, ya yiğit düşinin tâbiri budurkim bir oğlun ola adı Osman ola ve benim dahi bir kızım ola Râbia (diğer tarihlerde Bâlâhun Mâlhu) adlu, benim kızımı senin oğlun Osmana vireler...” (Sf. 8).

İlk Osmanlı Padişahının bu surette akrabalık münasebetleri tesis ettiğini gördüğümüz bu şeyh Edebâlî kimdir ve böyle nüfuzlu bir adamla bir nevi siyasî anlaşmayı tahakkuk ettiren bu izdivaç ne gibi şartlar altında yapılmış ve neticesi ne olmuştur? Diğer tarihler de, rüyayı gören şahsın Ertuğrul değil Osman Gazi olduğunu ve şeyh Edebâlinin davarı, nimeti çok, misafirhanesi daimâ dolub boşalan, zengin ve halk üzerinde nüfuzlu bir şeyh olduğunu ve Osman Gazinin bu şeyhe sık sık misafir olduğunu kaydetmektedir. Rüyada bu şeyhin kuşağından çıkan bir ay Osmanın koynuna girmekte ve oradan gölgesi bütün âlemi tutan bir ağaç halinde yükselmekte olduğuna göre, rüyayı gören şahsın bu şeyh ile tanışık olması ve gölgesi âlemi tutan bir ağaç hayaline sahip olacak kadar siyasî emeller besliyecek vaziyette bulunması; rüyayı tâbir eden şeyhin de hiç olmazsa, böyle bir rüyanın ifade ettiği fikrin tahakkuku mümkün telâkki edecek kadar hâdisatın bu hususta hazırlamakta olduğuna dair bir seziş ve tecrübeye sahip oluşu hakikaten mânâlıdır. Bu nevi rüyaların Osmanlılardan evvel diğer hânedân müessislerine de gördürülmüş olması, bu nevi hikâyelerin alelâde bir masal ve fantazi olduğunu kabul ettirse bile, bu rüya hikâyesi münasebetile Osmanogullarının böyle bir şeyhle sıkı münasebetlerini öğrenmekte ve şeyhin kızile mevzuubahs olan bu evlenme hikâyesini hakikaten mânidâr bulmaktayız. Bu halde

yalnız bu bakımdan, yani tarihî folklor da malûm bir mevzuu işlemek için o cemiyetten alınan motifler dolayısıyla, hâdisenin hakikatte ne şekilde cereyan etmiş olduğunu bize tasavvur etmek için lâzımgelen malzemeyi temin edecek olan hikâyeyi muhtelif menbalardan tâkib edelim:

III. “Meğer Osmanın halkı arasında bir âziz şeyh vardı. Adına Edebâlî dirlerdi ve dünyası bî nihâye idi. Ammâ derviş siyretin dutardı. Hattâ derviş diyü lakab iderlerdi. Bir zaviye yapub öyende ve revendeye hidmet iderdi. Kâh kâh Osman onun zâviyesine misafir olurdu.” (Neşrî tarihi, Y p. 24. Veliyüddin efendi kütüphanesindeki nüsha).

IV. “... kendülerin arasında bir âziz şeyh vardı, hayli kerâmeti zâhir olmuştu. Ve cemî halkın mutemedi idi. Ve illâ dervişlik bâtınında idi dünyası nimeti ve davarı çokdu ve sahib-i çerağ ve alemîdi, dâim misafirhanesi hâli olmazdı. Ve Osman Gazi kim bu dervişe konuk olurdu...” (Âşık Paşa Zâde tarihi, İstanbul basımı Sf. 6).

Görülüyor ki bu şeyh “dünyası” ve davarı çok olan bir adamdı, bütün zevâhir onun mâlî kudretinin ve siyasî nüfuzunun büyük olduğunu gösterir. Misafirhanesi hiç bir zaman boş kalmamaktadır. Bununla beraber, Âşık Paşa Zâyede göre, bütün bu âlâmetlerle beraber, bu meşhur adam bir dervişdi de.

Bu nüfuzlu şeyh ile Osman Gazinin münasebetleri mes’alesi, Osman Gaziye verilen bu müjde ve mevzuubahs münasebetlerin temin ettiği yardım mukabilinde, kendisi Padişah olduğu takdirde gerek bu şeyhe ve gerekse müridlerine yâni bütün zümreye ve teşkilâta, bir şey vâdetmesi lüzumu mevzuubahs edilince, hakiki bir siyasî ve anlaşma şeklini almaktadır. Filhakika, Neşrînin şeyh Edebâlinin oğlu Mehmet Paşadan naklettiklerine göre bu şeyh ve müridlerinin Osmanlı memleketlerinde işgal ettikleri mevkie bakılırsa, bu sıkı münasebet ve kız alma hikâyesinin hakikatte müteakıl bir anlaşmadan ibaret olduğu meydana çıkmaktadır:

V. “Çünkü şeyh, Osmanın düşünüy böyle tâbir etdi, derviş Durgud adlı şeyhin bir müridi vardı, anda hazırı, ayıtdı: Yâ Osman! Sana Padişahlık virildi, bize şükran ne virirsin, didi. Osman ayıtdı, sana bir şehir vireyin, derviş ayıtdı, şol köyceğize

dahi razıyım, dedi. Ve bana mektub vir, didi. Osman ayıtdı, ben yazı yazmak bilmezim, işte bir maşraba ve bir kılıcım var sana vireyin, tâ ki sana nişan olub anları evlâdım gördükde ibka ederler. O maşraba ve ol kılıç anlarda nişan kaldı. Ve şimdi dahi Padişah olanlar anı görüb ziyaret idüb ol dervişin evlâdına in'âmlar ve ih-sanlar ideler. Ve bu Edebâlî dediğimiz şeyh yüz yirmi yaşında vefat itdi. Ömründe hemen iki hâtun aldı, birin cıvanlıkda ve birin pîrlikde. Evvelki hâtunun kızın Osman Gaziye virdi, sonraki hâtunu Tâceddin Kürd kızı idi. Hayreddin Paşa ile bacanaklar idi. Ve bu münasebet ve bu menakıb Edebâlî oğlu Mehmed Paşadan naklo-lundu.” (Neşri tarihi. Yp. 24).

Aynı mes'ele hakkında tafsilât Âşık Paşa Zâde tarihinde (İstanbul tab'ı) 60 ncı sayfasında da mevcuttur. Fakat mevzuubahs tarihe göre, şeyh Edebâlînin müridi olan ve Osmana “bize bir kâğıt vir imdi” diyen ve atasından kalmış bir kılıcı nişan olarak alıkoyan şeyh Durgud adlı derviş değil, Kumral Dededir⁽¹³⁾. Ve bu defa kendisine bir şehir vâdedilmiş gözükmetedir. Burada Ertoğrul Beye âit olarak gösterilen kılıç, dervişin elinden köyünün sonra gelecek Padişahlar tarafından geri alınmaması için verilmiştir. Her ne kadar bu iki tarihte görülen isim farkları, aynı vak'anın iki anlatış tarzına âit gibi görünüyorsa da, Osmanın bu tarikattan birçok dervişlere yardım mukabilinde sadece bir köy değil belki bir çok köy ve kasabalar vâdetmiş olmasını da hatırlatabilir. Osmanın mezkûr bir çok dervişlere yazılı nişan yerine kılıç veriş ise zikri geçen tarihçilerin izah etmek istediği gibi, Osmanın yazı bilmemesine değil, belki henüz resmen nişan vermek salâhiyetine sahip olmayışı veya sıkışık vaziyette bu tarikatın dervişlerine yazılı bir kâğıttan çok daha kıymetli ve kendisinden sonra gelecek evlâdları üzerinde de müessir olacak bir ata kılıcı vermeğe mecbur edilmesi-le, yahut da kendisinin her türlü şübheyi izale edecek bir garanti vermek istemesile izah edilmelidir. Yoksa Osman Gazinin muhitinde herhangi bir senedi veya nişanı hazırlayacak kimselerin mevcut bulunub bulunmadığından şebhe etmek caiz değildir. Ehemmiyeti-ne binaen Âşık Paşa Zâde tarihinin verdiği malûmatı da aşağıya dercedelim:

(13) Yukarıda ismi geçen Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisindeki Kumral Abdal mad-desine bakınız sh. 58).

VI. “Şeyh Edebâlikim Osman Gazinin düşünü tâbir eyledi ve Padişahlığı kendüye ve neseb ve nesline muştuladı. Yanında şeyhin bir mürîdi vardı “Kumral Dede” dirlerdi, ol derviş ayıdır: Ey Osman, sana Padişahlık virildi, bize dahi şükranê, didi. Osman Gazi ayıdır: Her ne vakit kim Padişah olam, sana bir şehir vireyin, didi. Derviş ider, bize bir kâğıt vir imdi, dir. Osman Gazi ayıdı ben kâğıd yazmak bilirmiyim ki benden kâğıd istersin, didi. Ammâ atamdan bir kılıç kalmışdır sende dursun, nişan. Beni Allahü Teâlâ Padişahlığa ırgörürse benim neslim ol kılıcı göreler, köyünü almayalar, deyü virdi. Şimdi dahi ol kılıç Kumral Dede neslindedir. Âl-i Osmandan her kim ki Padişah olsa ol kılıç ziyâret iderler.” (Sf. 6).

Aşağıya dercettiğimiz kayıttan da Şeyh Edebâlinin nüfuzlu bir Ahî Şefî bulunduğú, kardeşinin de bir Ahî olduğı anlaşılmaktadır. Filhakika Bursa fethinde Orhana yoldaşlık eden Ahî Hüseyin, mevzuubahs Şeyh Edebâlinin kardeşi Ahî Şemseddin oğlu idi: (12).

VII. “Orhan Bursa fethine giderken babasının önünde “yer öpüb itaat gösterdi. Ve yine Köse Mihalı ve Torgut Alpı Orhan Gaziye yoldaş koşdu. Ve anda bir âziz vardı ana Şeyh Mahmud dirler idi. Anunla Edebâli didikleri âzizin bir karındaşı va idi. Ahî Şemseddin dirler idi. Anın oğlu Ahî Hüseyini Orhan Gazi atasından isteyüb Osman Gazi dahi virdi ve bilece gönderdi.” (Neşri tarihi. Sf. 38).

Baş tarafta, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu meselesini tetkik ederken, Prof. Fuad Köprülünün o zamanlar Anadolu'da kuv-

(14) Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş devirlerinde dini tarikat ve teşkilâtın oynamış olduğı rollere mümasil tesirleri, son zamanların tarihi vak'alarında da müşahade etmek mümkündür. Hasiuck, Türkçeye Bay Ragıb Hulûsi tarafından Bektaşilik Teddikkate şayan misaller vermektedir. Yanyalı Ali Paşa (vefatı 1822)'nın Tisalya ve Amavudlukda tesis ettiğı bektâşî tekkeleri tamamen siyasi maksadlar için kullanılmıştır. Her biri en işlek yollara hâkim sevkülceys noktalarında kâin olan bu tekkeler, etraflarındaki ahali için siyasi içtima merkezleri idi. Meselâ, Tisalyada Tempe boğazı medhalindeki Hasan Baba tekkesi, o boğazdan geçen mühim bir ticaret yolunun kontrolü için Ali Paşa tarafından tesis ve himaye edilen bir bektâşî tekkesi idi. Tırhalada da bizzat Ali Paşa tarafından inşa edilen ve mühim bir geçidi mürakabe eden büyük ve mamur bir tekke mevcuddu (sf. 35). Ali paşa bu tekkelerin şeyh ve müridlerini muntazam memurlar gibi kullanıyordu.

Tekkelerin halk üzerindeki nüfuzundan istifade etmek için, bu sıralarda Rumeli ve Anadolu'da teşekkül eden âyan ve mütegalibe de tekke ve tarikatlarla sıkı bir münasebet halinde idiler (sf.82) Hasluck'a göre, bu yan müstakil derebeylerinin, âhenk ve

vetli bir teşkilât halinde mevcut olan bu Ahî zümrelerine mensub şahsiyetlerin bu devletin kuruluşunda büyük bir rol oynadıklarına âit fikirlerinin hulâsasını kaydetmiştik⁽¹⁴⁾. Bu neviden dinî teşkilât, mevcut delâilden anlaşıldığına göre diğer Anadolu Beyliklerinin teşekkülünde de büyük bir rol oynamıştır. Anadolu'da, Osmanlılardan evvel teşekkül etmiş olan diğer beyliklerin de Osmanlılar gibi muhtelif tarihlerde Anadolu'ya gelen veya nakledilen Oğuz yani Türkmen boylarının Bizans ve Kilikya hudutlarına yerleştirilmesi neticesi meydana geldiği düşünülecek olursa, Türkmen kabileleri arasında yayılmış olan dinî tarikatlerin ve bu tarikatlerin temsil eden şahısların nüfuzu kendiliğinden meydana çıkar. Selçuk devletinin sarsılmasında bu Türkmen kabilelerine istinad eden Babâîlerin isyan ve propagandalarının tesiri olduğu gibi, aynı Babâî şeflerinin Ertoğrul ve Osman Gazi zamanında faaliyette bulundukları ve Karaman oğullarının da müstakil bir devlet kurmasında Babâîliğin ve Babâî şeflerinin büyük bir rol oynamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu mühim meselelerin tafsilâtiyle tetkikini yapacak ve bu hususta kat'î bir fikir beyan edecek vaziyette bulunmamakla beraber biraz ilerde toprak mülklerini ve vakıflarını tetkik edeceğimiz dervişlerin hakikî şahsiyetleri hakkında bir fikir edinebilmek için, esasen herkes tarafından bilinen bâzı kayıtları burada zikretmeği münasip görmekteyiz.

VIII. "Alâüddin vefat itdi. Hicretin 659. unda oğlu sultan Gıyas tahtına geçüb Padişah oldu, hükmü hükûmet itdi. Ammâ zulüm itmeğe başladı. Meğer ol zamanda bir şeyh vardı, adına Baba İlyas dirlerdi. Acemden gelmişdi. sultan Alâüddin zamanında gelüb Amasya nâhiyesinde Çat dirler bir kasabada karar itmişti. Hazreti Mevlânâ Celâleddin dahî ol vakitte Konyada olurdu. Ol zamanda çok ulular ve şeyhler vardı. Zira sultan Alâüddin şeyhlere muhib olduğu için kamu anun memleketine gelmişlerdi.

Sultan Alâüddin vefat idüb oğlu Gıyasüddin kim tahta geçdi müsâlemet içindeki idareleri ve Hristiyanlara karşı muameleleri arkalarında mevlevilik ve bektâşilik gibi hür prensipli dinlere aid serbest teşkilâtın mevcut olduğunu farzettirir. Osmanlı İmparatorluğunda son zamanlara kadar devam eden mevlevî – bektâşî müfuz mücadeleleri de herkesin malûmudur. Yeniçeriler bektâşilik tarafından tutulmakta idi. Sultan Mahmud devri ıslahatında yeniçerilikle birlikte bektâşiliğin de mahkûm edilişinde mevlevî teşkilâtı büyük bir rol oynamış gözükmemektedir (sf. 132). Yeniçeri – bektâşî ittifakının pervasız bir düşmanı olan vezir Hâlet Efendi, mevlevîlerle sıkı bir münasebet halinde idi. Galatadaki Mevlevihaneyi o yaptırmıştı.

idi çok zulümler itmeğe başladı âkîbet bir sebep ucundan Baba İlyasdan havf idüb leşker gönderdi. Babâileri kılıçtan geçürdü. Anun dahi başka bir hikâyesi vardır, Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi menâkibinde malûm itmiştir.

Karaman iline evvel Yunan dirlerdi. Karaman dinmesine sebep anunçün bu hikâyeti getürdük. Bir gice nâgâh sultan Gıyasüddin Padişahı kulları tepelediler, oğlu ve kızı memleket hâli kaldı. Babâilerden Muhlis Paşa bir sebeble Padişah oldu. Babâileri kıranlardan intikam alub ol leşkerden kim varsa hep kılıçdan geçürdi, kırk gün beylik itdi. Bâzılar altı ay beylik itdi didi. Andan sonra Babâilerden Halife Göre Kadı Baba İlyas zamanında üç ile (üç yıla) Halife olmuşdu. Meğer ol Göre kadının beş yaşında bir oğlu kalmışdı, adına Karaman dirlerdi. Muhlis Paşa ol oğlanı getürüb tahta geçürdi, Padişah eyledi, Nefes idüb itdi ki, bu nesil bu vilâyeti duta, Padişah ola, didi, Karaman vilâyetine. Karaman didiklerine sebep budur.” (Uruç Bey, Tevârih-i Âl-i Osman, Sf. 11. Babinger tab’ı 1925).

IX. “Ertoğrul zamanında Baba İlyas divâne vardı. Ruma Ertoğrulle bile gelmişlerdi ve Koçum Seydi vardı. Baba İlyasın Halifesi idi bunların kerâmetleri zâhir olmuş duaları makbul âzizlerdi.”

“Osman Gazi zamanında, – Ulemadan “Tursun Fakih vardı ve fukarâdan Baba Muhlis ve Osman Gazinin kayın atası Edebâlî vardı, bunlar duaları makbul âzizlerdi.” (*) Âşık Paşa Zâde Tarihi Sf. 199).

X. “Murad Hudâvendigâr zamanında “dirler ki ol vakit Kala’-i Ankara Ahîlar elinde idi. Sultan Murad Han Gazi adım ilerlemişlerdi. O kadar ki bu kolonizatör Türk der Çünkü sultan Murad Han Gazi şehre girdi, üzerine akçeler nisâr itdiler, kullar ol akçeysi yağma itdiler.” (Neşri tarihi, Yp. 55).

Ahilikle Babâiliğin ve burada muhtelif mümessillerinin isimlerini zikrettiğimiz muhtelif tarikatlerin yekdiğerleriyle olan

(*) Baba Muhlis hakkında nâsir Ali beyin ilâve ettiği not: Cengiz fetretinde Anadoluya gelerek Amasya kurbünde bir mahalle tavattun eyleyen Şeyh Baba İlyas Horasani’nin oğludur. Devleti Selçukiyenin inksamında altı ay Konyada Emir olmuş ve badelistifâ sultan Osman ile gazalarda bulunmuştur. Âşık paşanın pederidir.

ünasebetlerini lâykile tayin edememekle beraber, bu tarikatler mümessillerinin Türkmen kabileleri üzerinde telkinâtta bulunduğu, Türkmenlerle birlikte onları temsil eden bu dervişlerin ve tarikatlerin de orta Asyadan gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Diğer tarikatler gibi Ahiliğin de yalnız şehirlerdeki Burjuva sınıflarına hâs bir teşkilât, meslekî zümrelere âit teşekküller olmadığı ve bir çok Ahî rüesâsının köylerde yerleşmiş olduğu da nazarı dikkati celb etmektedir. Ve biz burada, henüz lâykile tenvir edilmemiş olan bu meselelerin üzerinden atlıyarak, gerek ahîleri gerek diğer tarikat müessiselerini köylerdeki faaliyetleile, bilhassa köylerde te'sis ettikleri vâziyeler ile, memleketin imar ve iskânı ile dinî propaganda işlerine yaptıkları yardım bakımından ve tamamen hususî bir zâviyeden tetkik edeceğiz. Anadolu'da dinlerin tarihi, şehirlerin ve şehre âit teşekküllerin tarihi bizim mevzuumuzdan hâriçtir⁽¹⁵⁾. Bununla beraber, bu hususta daha fazla malûmata sahip olmak bizim işimizi de çok kolaylaştırabilirdi.

Buraya kadar Osman oğullarının bir devlet kurmak teşebbüslerinden ilk günden itibaren esrarengiz gözüken bâzı şahsiyetlerin ve onlar vasıtasile bir takım dinî ve siyasi teşekküllerin yardımından istifade etmiş olduklarını ve bu yardımların daima kendilerine bir takım arazinin mülkiyet haklarının veya sadece toprağın temin ettiği menâfiin terki şeklinde mükâfatlandırılmış olduklarını görmeğe alışdık. Bundan sonra, bu hususu daha fazla derinleştirerek, aynı meselenin tenvir edilmesine yardım etmeğe çalışalım. Bu hususta, Osman Gazinin kayı atası Şeyh Edebâli ve müreidlerine Osman Gazinin daha Padişah olmadan vâdettiği köyler ve ellerine verilen nişanlardan sonra; aynı şekilde Anadolu'da son zamanların siyasi vekayiiinde büyük bir rolleri olan tarikatler mümessillerinden birine, Bursada türbesi olan Geyikli Babaya verilen araziden bahsedelim:

Yukarıda mevzuubahs ettiğimiz gibi, Osman oğulları ile beraber, bir çok şeyhler gelip Anadolu'nun garb taraflarında yerleşmişlerdi. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte, memleket açmak ve fütuhat yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve tenha

(15) 9 numaralı nota bakınız.

yerlere yerleşmişler ve oralarda müridleriyle beraber ziraatle ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardır. Filhakika, o zamanlar bu şayanı dikkat dinî cemaatlara hemen her tarafa tesadüf edilmekte idi. Onların, tercihan boş topraklar üzerinde kurdukları zâviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline giriyordu. Bu zâviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu. Aşağıdaki kayıt bu noktayı göstermektedir:

XI. Göynük ve Tarakluya hazırlanan bir akında “Osman Gazi Köse Mihalın bu vech tedbirini savab bilüb guzâtı cemidüb gelüb Beş taş (Beşiktaş) zâviyesine konub şeyhine Sakari suyunun geçidin sordular, şeyh ayıdı...” (Neşrî, 26) (Âşık Paşa Zâde, 12).

Bursanın fethini müteakib, Evliya Çelebinin kaydettiği gibi (16). Belh, Buhara ve Horasan taraflarından nice erenlerin gelip tavattun etmesi de manidârdır. Ve esasen, Bursada türbesi olanlardan Şeyh Abdal Murad “Horasan erenlerinden olub Bursa fethinde bulunmuşdur”. Şeyh Abdal Musa Yesevî fukarasındandır ve Hacı Bektaş ile Ruma gelmiştir. Emîr sultan Hüseyinî nesebdir. Buhara-da doğmuş büyümüştür.” Şeyh Geyikli Baba Sultan da fukarayı Yeseviyedendir? konyada, bâzı aşiretler arasında “Geyikli Baba dervişleri”nin bulunduğu nazaran, bu taraflardan gelmiş bir Türkmen kabilesine mensub olması lâzımgelen Geyikli Baba’nın, Bursanın fethini müteakib Orhan Gazi ile münasebetlerine âit aşağıdaki fıkra da, naklettiği menâkıbı işliyen motifler bakımından, dikkate şayandır? Bu kayıttan anladığımıza göre; bu sıralarda İne göl civarında ve Keşiş dağı yanında gelip yerleşen dervişler “bir nice”dir ve bu dervişler tercihan kırlara ve köyler civarına yerleşmişlerdir. Bunlar, Baba İlyas müridlerinden ve Seyyid Ebû Elvan tarikatindendirler. Az çok kendi âlemlerinde kendi kuvvetlerinden emin, çekingen bir halde yaşamakta ve zamanın Padişahının harekâtını uzaktan takib etmektedirler. Aşağıdaki kayıttan görüldüğü üzere Geyikli Babanın kendisile o kadar görüşmek istiyen Sultan Orhana karşı istignâsı, günün birinde Bursaya çıkageldiği zaman hediye olarak bir ağaç getirib dikmesi de manidârdır. kendisini mekânında ziyaret eden Padişahın verdiği

(16) Cilt II, S. 9 ve 46.

kıymetli eşyayı red ile dervişin “şol karşıda duran tepcecikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun” şeklinde arazi temlik edilmesini teklif etmesi ve Padişahın gerek kendi nefesine ve gerek nesline bu dervişlerin makbul dualarını temin etmiş olmak hususunda gösterdiği alâka da ayrıca kayda değer:

XII. “Hikâyet-i Geyikli Baba Hazretleri: Rivayet olunur ki, çünkü Sultan Orhan Gazi Bursaya geldi, Bursada bir imâret yabdırub dervişleri teftiş itmeğe başladı. İnegöl yöresinde Keşişdağı yanında bir nice dervişler gelüb karar itmişlerdi. ammâ içlerinde bir derviş vardı, dağda geyikcikler ile bile yürürdü. Turgut Alp ana gayet muhabbet itmişdi, dâyim anınla musahebet iderdi - Turgut Alp ol vakit gayet pîr olmuşdu - Sultan Orhan Gazinin dervişleri teftiş ittüğün işidüb âdem gönderüb ayıtdı: Benim köylerim dayiresinde bir nice dervişler gelüb tavattun itmişlerdir, içlerinde bir derviş vardır, geyikcikler ile musahabet ider, hiç bir hayvan andan kaçmaz, haylı kimesnedir, deyü haber gönderdi. Sultan Orhan Gazi işidüb kimün müridlerindendir sorun diyüb yine kendüden istifsar itdiler. Andan derviş ayıtdı: Baba İlyas müridlerindendir ve Seyyid Ebû Elvan tarikatındayın, dedi. Gelüb Sultan orhan Gaziye didiler, âdem gönderüb varın ol derviş bundu getirün, didi. Varub derviş da'vet itdiler gelmedi, ayıtdı; Zinhâr Orhan dahi bunda gelüb beni günaha koymasın. Bu baheri Sultan orhan Gaziye didiler. Yine âdem gönderüb ayıtdı, bizim hazretimiz ile didâr görüşmek gayet muradımızdır, niçün gelmezsiniz, veya niçün bizi anda varmağa komazsınız, didi. Derviş yine cevap virdi ki dervişler gözcü olur duâ iderüz, deyüb bunun üzerine bir kaç gün geçdi. Bir gün ol derviş bir Kavak ağacın omuzuna koyub getirüb Bursa hisarında Bey sarayı havlusının kapusunun iç yanında bu kavağı dikmeğe başladı. Tiz Sultan Orhan Gaziye haber verdilerkim ol derviş bir kavak ağacı getürmüş dikeyordu. Sultan Orhan Gazi dahi sormadan derviş haber virdikim bize teberrükümüş oldukça budur. ammâ dervişlerin duâsı sana ve senün nesline makbûlûdür deyüb hemandem duâ idüb ve durmayub yine dönüb gitti. Ol kavak ağacının şimdi eseri vardır, saray kapusunun iç yanındadır, gayet yoğun ve büyük ağaç olmuştur. Padişahımız ol ağaca timar idüb dâima kuracasın giderirler. Sonra Sultan Orhan Gazi dahi ol dervişin mekânına varub bir vâfir eşya virmek mürad idüb derviş ayıtdı: Ey Han bu mülk ve mâli hudâyî mütte'al ehline

virir biz bunların ehli değiliz, yine mâl sizlere lâıykdır, didi. Sultan Orhan Gazi ibram idüb ayıtdı: Derviş elbetde sözü kabül eyle, didi. Derviş ayıtdı, Padişahım senin sözün sınmasun şol karşuda duran depecikden beri yerceğiz dervişlerin avlusu olsun, didi. Sultan Orhan Gazi kabül idüb dervişin yine hayır duâsın olub gitdi. Sonra ol derviş vefat ediycek Sultan Orhan Gazi üzerine türbe yapub yanına bir tekye ve bir cami dahi yapdı. Şimdiki halde anda beş vakitte duâ olunub ihyâ olunmuşdur. Geyikli Baba zâviyesi dirler.” (Neşrî, Yp. 50) (Âşık Paşa Zâdeye de bak, Sf. 46).

Askerî istilâlarla birlikte, ilerde tetkik edeceğimiz bir şekilde, bir çok aşiretlerin veya köylü ve asker halkın kendiliğinden gelüb yerleşmesi ile veyahut mecburî iskân ve sürgünlerle birlikde gelen ve aynı cereyanın bir başka şekildeki ifadesi olarak derviş sıfatlı insanların az çok bir teşkilâta tâbi akınları, boş yerlere gelip yerleşmeleri ve orada bir nevi Türk uzletgâh ve manastırları (couvent ermitage)nı tesis ettikleri ve oralarını yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi halinde teşkilâtlandırıldıkları görülmektedir. Bidayette Türk nüfusunun mütemaiyen garbe doğru taşmasının o kadar tabîî bir tezahürü olan bu teşekküller, anadolu içinde bu taşıb yayılmanın bütün merhalelerini tespit etmeğe hizmet edecek vaziyette adım adım ilerlemişlerdir. O kadar ki bu kolonizatör Türk dervişlerine ve onların köylerde tesis ettikleri zâviyelere, Türk istilâsı ile birlikte ilerleyen bir şekilde, bütün Anadoluda tesadüf edilmektedir. Aynı muhacir akını garbe doğru taştıkça bu akının öncüleri olan dervişler ve onların kurdukları ma'mureler (zâviyeler) garbe doğru ilerlemiş ve çoğalmıştır. Bu yayılış hakkında oldukça tam bir fikir vermeğe yardım edecek çok kayıtları ihtiva etmesi, tetkikimiz için iddia edebileceğimiz

(17) Derviş ve zaviyelerin hakiki hüviyet ve mahiyetleri ile sarîh bir şekilde yer tayin etmek suretile onların coğrafi yayılış tarzlarını, adetlerini ve dervişlerin ellerindeki vesikalara nazaran zaviyelerin tercümei hallerini ve muhitlerle olan münasebetlerini nakleden bu kayıtların, Fatih Mehmed, Selim ve Kanuni Süleyman devirlerinde yaptırılmış olan umumi nüfus ve arazi tahriri defterlerinde resmi bir vesika mahiyetini kazanarak muhafaza edilmiş bulunmaları onların kıymetini büsbütün arttırmaktadır. Her hangi bir seyyahın tesadüfen naklettiği sathi müşahedelerden veya halk arasında nakledilen rivayetlerin toplanması suretile elde edilen malûmattan farklı olarak bu kayıtlarda tahrir eminleri bir devlet memuru sıfatile bizzat mahallinde yaptıkları tedkiklerle bu dervişleri isimleriyle kaydetmişler ve bilhassa zaviyelerin eşyasını, tarlalarını, değirmen ve bahçe gibi emlakını ayrı ayrı sayıp dökmek, mevkiin ehemmiyeti ile zaviyenin ifa etmekte

kıymetli noktalardan birini temin etmektedir. Türk tarihi için bu kadar büyük ve ehemmiyetli bir meselenin halli için bundan böyle girişilecek mesâinin kıymetli yardımcılarından biri gibi telâkki edebileceğimiz bu kayıtları ne şekilde anlamak lâzım geleceğine âit burada verdiğimiz izahat ise, ancak bir “deneme” mahiyetindedir (17).

Bu kayıtlara göre, bidayette ve asliyet halinde bu şekilde kendiliğinden bir kolonizasyon hareketini temsil eden bu zâviyelerin müessisliği ve şeyhliği vazifesi, yavaş yavaş devlet teşekkül ettikçe, bir me’muriyet şekline girmiş ve nihayet bu devlet müesseseleri de soysuzlaşarak bir nevi tufeyliliğe (parasitisme) müncer olmuşlardır. O kadar ki, son devirlerin dilenci dervişleri ve tenbelhane haline inkılâb etmiş tekke ve türbelerile mevzuubahs ettiğimiz müesseseler arasında hiç bir münasebet kalmamıştır.

Bittabi Osmanlı İmparatorluğu teşekkül edeceği devirlerde Anadoluya doğru yapılmış olduğunu gördüğümüz bu derviş akını ve bu dervişlerin köylerde yerleşerek toprak işleri ve din propagandası ile meşgul olmaları hareketi ve zamanın beylerinin bu gibi kolonizatör dervişlere bi takım muâfiyetler, haklar ve topraklar bahşetmek suretile onların kendi memleketlerine yerleşmelerini temine çalışmaları, Anadolu istilâ ve iskânları kadar eskidir ve bu istilâların şiddetiyle mütenasib bir şekilde kuvvet ve ehemmiyet kazanmakta bulunmuştur. Bu itibarla, Osman oğulları beyliğinin kuvveti gün geçtikçe artmakta olduğu sıralarda bu teşkilâtın Anadoluda ancak ötedenberi mevcut cereyanları temâdi ettirdiğini ve belki ancak son siyasî hareketler dolayısıyla daha fazla bir hareket ve faaliyete meydan vermiş olduğunu kaydedebiliriz. Nitekim; tetkikimizin kayıtlar kısmında görebileceğimiz, 24, 25, 25, 28, 29 ve 217 numaralı kayıtlara göre Anadoluda tesadüf edilen zâviyelerin çoğunun Osmanlılardan evvelki beyliklerin himaye ve nişanlar ile

olduğu vazifeler ve bu vazifelere mukabil istifade ettiği imtiyaz ve muafiyetleri ayrı ayrı bildirmek suretile bizim için çok kıymetli malûmatı toplamışlardır. Bu tahrirlerin mahiyeti hakkında İktisad Fakültesi Mecmuası’nın ikinci cildinde neşrettiğimiz makalelere bakınız (Osmanlı İmparatorluğunda büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hakana mahsus istatistik defterleri).

(18) Bu şekilde mutanza içinde zikredilen rakamları tetkikunuzun sonunda sıralanmış olan Kayıtların sıra numaralarıdır.

kurulmuş Ahî zâviyeleri olması lâzım gelir. Bu Ahîler ve şeyhler, biraz sonra Osman oğulları zamanında olduğu gibi, bu devirlerde mevcut hak ve imtiyazlarını “âyende ve revendeye” hizmet etmek mukabilinde almışlardır (216, 73, 77, 78)⁽¹⁸⁾. Hattâ bâzıları “bu yerlerin kâfirin kovub gelüb” oralarda yerleşmişlerdir (82, 91). Aynı şekilde, meselâ Ahi Mahmud Aydın taraflarında İsa Bey nişanile bir takım araziye mülkiyet üzere tasarruf etmekte idi (96). Bu gibi eski devirlerden müdevver olmak üzere Saruhanda Ahi Aslan, Ahi Farkun, Ahi Şaban, Ahi Çarpık, Ahi Yahşi ve oğullarına Ahi Yunus, Kandırmış şeyh, Âdil şeyh Duruca Baba, Nusrat şeyh, Saru İsa, Saru şeyh, Kutlu Bey, Kızıl Emeli zâviyeleri ile Menteşede Ahi Yusuf Ahi Feke, Ahi Debbağ, Ahi Ümmet, Ahi İsmail zâviyelerinin mevcut bulunması da bu hususu teyîd eder. Amasyada ve Tokatda da aynı şekilde eski devirlerde tesis edilmiş olması muhtemel bulunan pek çok Ahi zâviyesi mevcuttur (198, 199). Nitekim meşhur seyyah İbn-i Batuta da Ahileri “Bilâd-ı Rumda sâkin Türkmen akvâmının her vilâyet ve belde ve karyesinde mevcut” olarak tasvir etmiştir⁽¹⁹⁾.

İlk Osmanlı Padişahları da, aynı ananeyi idâme ettirerek mevcut zâviye şeyhlerini muhafaza ettikleri gibi; bir çoklarının yeniden yerleşip zâviye açmasına da yardım etmişlerdir. Osman Beyin ve Orhan Gazinin şeyhlerle olan münasebetlerine dair bâzı tarihî kaynaklarda gördüğümüz kayıtları yukarıda zirtemiştik. burada, arazi tahriri defterlerinden çıkardığımız diğer bâzı kayıtlara istinâden; bu hanedânın şeyh, ahi ve saire gibi birer dinî teşkilâta merbut kimselerle olan münasebetlerini takib edeceğiz: Meselâ kayıtlar kısmında bir çok nûmunelerini çıkardığımız veçhile, 544 numaralı Bolu evkaf defteri ilk Osmanlı Padişahlarının ve silâh arkadaşlarının vakıf ve mülklerini ihtivâ etmektedir. Bunlar arasında pek çok şeyh, Fakih ve Ahi mevcuttur. Bundan başka (224, 25) numaralı kayıtlar da gerek Osman ve gerek Orhan Gazinin bu gibi şahsiyetlere verdiği mülklerden bahsetmektedir. Nitekim (46) numaralı kayıt ta, Ezine kasabasını Süleyman Paşanın Ahi Yunusa vakf ve kendisini her türlü tekâliften muâf kılmış olduğunu; şehrin varidatını gelene geçene hizmet edilmek üzere zâviyesine vakfet-

(19) Cild: I, sf. 331.

miş bulunduğunu göstermektedir. Aynı Süleyman Paşa zamanında Geliboluda Hacı İzzeddin isminde bir zat “Hudâvendigârın başı sadakası” olarak “Ümid Viranını ve Kavak’daki bağı yakında çiftliği ile” Kavak Ahisine, Emir İlyas çiftliğini ise İshak Fakihe vakfetmiştir (192). Bu kayıtlarda mevzuubahs olan Kavak Ahisi, Kavak kasabasındaki Ahi manâsına alınacak olursa, her köy ve kasabada bir Ahi reisi mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayda göre Kavak Ahisi vefat edince bu yerler diğer bir Ahiye verilmiştir.

Bu suretle, Osmanlı Padişahlarını Rumelindeki fütuhatlan ve icraâtları esnasında da bir takım Ahiler, Şeyhler ile münasebette görüyoruz. Aynı teşkilât, aynı akın Rumeline de geçmiş ve kendisine mahsus usullerle oraları da Türkleştirmeye İslâmlaştırmağa ve imar etmeğe çalışmağa koyulmuştur:

Meselâ, (195/4) numaralı kayıtlarda mevzuubahs Ahi Musa âilesine Geliboluda bahşedilen imtiyazlar ve arazi bu hususta tetkika şâyandır. Elleriinde bulunan ve 767 tarihinde tanzim edilmiş olan vakıfnâme mucibince; bu âilenin mülkü evlâdlık vakıf olarak Ahi Musanın evlâdına ve evlâdı inkıraz bulduktan sonra akrabalarından veya köylülerinden her kime Ahilik icazeti verilmişse ona; şart konulmuştur. Bu şart, Ahiliği teşvik ve himaye eylemek üzere konulmuş olduğu gibi Ahilik teşkilâtının ehemmiyetini de göstermektedir. Bundan başka istilâyı müteakib bir çok dervişler ve Ahi unvanını haiz kimselerle birlikte Rumeline geçen bu şeyhin, ilk Osmanlı Padişahları nezdindeki itibarlı mevkii bu ailenin ele geçirdiği diğer mülklerle de göre çarpmaktadır. Filhakika aynı Ahi-nin çiftliklerinden başka, Malkara şehrinde bir başhane ile dükkânı ve değirmenlerinin mevcut bulunması bu keyfiyeti isbat eder. Nitekim Ahi Musa evlâdından ve hattâ azadlı kullarından diğer bâzıları da, bu civarda evlâdlık vakıf olarak bâzı çiftliklere sahip olmuşlardır. Aynı şekilde Gelibolu taraflarında bir Kara Ahi köyü, diğer bir Ahi Zule (?) zâviyesi de mevcuttur.

Murad Hüdâvendigârın Rumelinde ilk işgal muntakaları üzerinde bulunan Malkara köylerinde, Yegân Reise bir köy bağısladığı ve bu köye oraya yerleşen Yegân Reis evlâdları nâmına izâfeten Yegân Reis köyü denildiği gibi Yegân Reisin bu köyde bulunan zâviyesi vakfı oğlu Ahi İsa ve evlâdı elinde bulunmaktadır (195/1). Aynı muntakada yine Murad I. zamanından beri Aydın

Şeyhe vakfedilmiş bir yer bulunmaktadır (168). Aynı şekilde Yıldırım Bayezidin de Dimetokada diğer bir Ahiye bir zâviye yaptırmış, ayrıca şehir içinde bina ettirdiği bir başhanenin gelirini bu zâviyeye vakfetmiş olduğu görülmektedir (169). Yenice Zağrada Kılıç Baba zâviyesi (204), Çirmende Musa Baba zâviyesi (197) hep bu devirlerde tesis edilmiş zâviyelerdir. Ve yalnız Paşa livasında ek-serisi bu suretle ilk zamanlarda tesis edilmiş bulunan 67 zâviye mevcuttur.

Diğer taraftan, Rumeline ilk Osmanlı Padişahları ile birlikte geçen ve fütuhâtı beraber yapan bu dervişlere dair hakikaten şâyânı dikkat bâzı malûmatı ihtiva eden kayıtlar da mevcuttur. Bu hususta bir fikir edinmek için (172 - 173) numaralı kayıtları gözden geçirmek kâfidir: Dimetoka kazasında medfun Esseyyid ali nâmu diğer Kızıl Sultan (Kızıl Delü) “diyar-ı Rumeli şeref-i İslâmla müşerref oldukta bile geçüb” zikrolan köylere 804 tarihli bir mülknâme ile mutasarrıf bulunmaktadır. Ve o tarihten beri Kızıl Delü oğullarının tasarruflarında olan Tatar Viranı ve Tatarlık gibi mezrealar vaziyelerine inen yolculara hizmet etmek mukabili evlâdlık vakıf olarak kayıtlıdır. Ve şâyânı dikkattir ki, vaktile, Tatarlar tarafından iskân edilmiş olan bu virâneler bir derbend köyüdür. Ve babaları hissesine mutasarrıf olan Ahi ören ve 23 Bahşayış, vakfın müessisi ve ataları adına izâfeten “Kızıl Delü Derbendi” ismi verilen bu derbendi kendüleriyle birlikte olan dervişlerle beraber hıfzettektedirler ve bu derbend onlar sayesinde 58 Müslüman ve kâfir haneli bir köy haline gelmiştir. Demek oluyor ki, Allahın dağında böyle asâyişin ve yolculuğun temini için şenlendirilmesi lâzımgelen bir derbend yerinde zâviyeyi tesis ve köy vücade getirmiş olan bu Bektaşî şeyhleri aynı zamanda hizmetleri takdir edilen jandarmalar, dağ başlarında emniyeti temine kadir tabiatte insanlardır. Ve, ilk zamanlarda Ancak bu gibi hizmetleri mukabilinde örfî tekâliften muâf tutulmuşlar ve kendilerine dağ başında ancak bir harabenin mülkiyeti bahşedilmiştir. Filhakika, bu devirlerde henüz yüzlerce köylerden haraç toplıyan Bektaşî dergâhlarından eser yoktur. Dağ başlarını, hâlî ve çorak toprakları işlemek için yerleşen, evlâdları çoğalınca köyler tesis eden ve yerleştikleri toprakları yavaş yavaş bir kültür ve iktisat merkezi bir ma'mure haline sokan bir takım muhacirler mevcuttur. Dağ başlarında yerleşen bu muhacirlerin orada tutunup çoğalmaları da

onların kuvvetini göstermektedir. Bunlar gözü pek ve azimkâr Türk kolonları, bu memlekete yalnız bir fatih ve işgal ordusu olarak gelmeyen Türklerin memleket ve toprak açıcılarıdır (Not. 11). Yeni fethedilen bir hristiyan memleketinde, bu şekilde gelip dağ başlarında yerleşecek, oraların imar ve emniyeti ile meşgul olacak ve tesis ettikleri merkezlerle Türk il ve dinini yaymağa başlayacak misyonerlere ve gönüllü muhacirlara mâlik olmak ise; yeni kurulumakta olan Türk devletinin en büyük kuvvetini temsil etmekte olduğu meydandadır. İmparatorluğu kuran kuvvet işte kendisinden bu kadar emin, kendiliğinden taştan ve atılan bir istilâ kuvveti idi.

Bu dervişlerin geldikleri yerlerde fevkalâde imtiyazlarla karşılaştığını da zannetmek doğru değildir. Bir asker gibi harb edebildiği halde yine bir köylü gibi çalışan bu dervişlerin çoğu bu devirde henüz öşürden bile muâf değillerdi. Meselâ, (182) numaralı kayıta görüleceği üzere, Anadoludan gelip Şumniya tâbi bir köyde yerleşen Hüseyin Dede ve yerine geçen beş oğlu, o köyde bina edilmiş olan zâviyede gelene geçene hizmet mukabilinde cemirüsûmdan muâf olmakla beraber, öşürlerini köy Sipahisine vermekte devam etmektedirler. Filhakika, bu devirlerde gördüğümüz dervişler, henüz bizzat ziraatle meşgul olan ve bağ bahçe yetiştirmekle zâviye ve değirmen inşa etmekte mahir olan işgüzâr insanlardır. Vakitlerini âyin ve ibadetle geçirdiklerine, başkaları sırtından yaşadıklarına dair ortada henüz hiçbir delil mevcut değildir (Not 11). Nitekim, bilâhare bir çok vakıflara sahip büyük bir dergâh halini alacak olan, Varnaya tâbi Kaligra kalesi içinde bulunan Sarı Saltık baba türbesi dervişleri de henüz bu sıralarda işledikleri bağ, bahçe ile, ellerindeki sazlık, Çayır ve

(21) Cild; II. sf: 133, 137. "Hoca Ahmed Yeseviden cihaz-ı fakrın kabul idüb diyân Rumda sahibi seccâde olmağa izin almış ve üç yüz yetmiş fukarasile Kaligra, sultan şer çeşme-i fukara olduğu halde, Rumda Orhan Gaziye gelüb sığınmıştı. Bursa felhinden sonra, Hacı Bektaş Kaligra sultanı yetmiş kadar fukarasile Moskov, Leh, Çek Dobruca diyarlarına gönderüb Rum erenlerinden olmağa izin vermişti".

(22) Topkapı Sarayında, Hazine Kütüphanesi kitabları arasında No. 1612'ye bakınız.

(23) Haslûck yukarda ismi geçen etüdlerinde, Evliya Çelebi tarafından tesbit edilen Saltuk Minkibesini tedkik ile, Sarı Saltuğun Kırından gelen muhacir Tatar kolonları tarafından Baba dağa idhal edilen bir aşiret evliyası olduğunun farzedilebileceğini (sf. 68) ve onun Kırında Sodak civarındaki şehre ismini veren Baba Saltuk ismindeki veli olması lâzımgeldiğini, ilk defa İslâmiyeti kabul etmiş bir Türk hükümdarı olmak üzere maruf efsanevî bir şahsiyet olan Satuk Bugra (944-1038) ile Sarı Saltuk arasında bir sırayet hâdisesi mevzuubahs olabileceğini Kürd halk rivayetlerinde mevcut Sarı Saltık un-

çiftliklerinin mahsulünden bir kısmını Sipahiye ve Padişaha verdikten sonra geriye kalanı zâviyede gelene ve geçene yedirmektedirler. Bu suretle bu mezar da henüz büyük ve zengin bir tekke halinde değildir (208/1).

Mevzuubahs Sarı saltığa âit bildiklerimizi biraz hatırlamak, bu dervişlerin Rumelinin işgalinde oynamış oldukları mühim rol hakkında bize bir fikir vermeğe de hizmet edecektir. Filhakika; gerek Evliya Çelebi'de⁽²¹⁾ ve gerek diğer Saltıknâmeler⁽²²⁾ de verilmiş malûmat, efsanevî hikâye ve menâkıb mahiyetinde⁽²³⁾ olmakla beraber çok mânîdardırlar. Bilhassa, Dervişin eski bir Türk vatani olan Dobruca ile diğer Hristiyan memleketlerindeki faaliyeti, Osmanlı istilâsı ile birlikte ve ondan evvel Balkanları işliyen din ve fikir propagandasının ve bu propagandanın faal ajanları olan dervişlerin rolü hakkında bizi düşünmeğe sevkedecek mahiyette görülmektedir.

vanlı dervişin Sarı Saltuk efsanesinin garba doğru intikalinde bir menzil teşkil ettiğini söylüyor. Sarı Saltuk ancak bilâhare ziyaretgâha memur edilen dervişler ve halefleri tarafından Hacı Bektaş halkasına idhal edilmiş bir aşiret evliyasıdır. sarı lâkabı umumiyetle aşiretlerin inkısama uğrayan şubelerini ayırd etmeğe yarayan renk sıfatlarından gelmektedir. Yine Hasluck'e göre, bu mînakada teşekkül eden Sarı Saltuk menkıbeleri arasında Bulgar halk rivayetlerinde İlyas Peygambere aid bulunan menkıbeler mevcuttur. Amavutlukda ise eski Ayayorgi hikâyeleri kontrolsüz bir şekilde benimsenilerek, eski Hristiyan bir azizin yerine bir Müslüman evliya kaim olmuştur.

Köylerde zâviyeler nasıl kurulur:

Umumiyetle bizim şehirlerde gördüğümüz türbe ve mezarlar, sahiblerinin ölümden sonraki hayatlarının temini için, bir takım hayır işleri ve umumî hizmetlere tahsis edilen gelirlerle, vakıflandırılmışlardır. Bu suretle “âyende ve revendenin” yani gelenin geçenin çeşmesinden su içib hayır sahibi için dua ettiği türbeler olduğu gibi, vakit vakit fukaraya yiyecek ve giyecek dağıtmak, yolcu ve misafirlere yiyecek ve yatacak yer temin etmek için vakıfları olan türbeler de vardır (2, 135). Bu hususta en müteammim olan usullerden birisi de, bırakılan vakıf para ile trübeyi bekliyen kimselerin ölünün istirahat-i ruhi için gece gündüz ibadete yahut Kur'an okumağa memur edilmeleridir. Aynı şekilde müteammim olan diğer bir usul de, zamanın zengin ve nüfuzlu şahsiyetlerinin yeni kendi ruhlarının selâmeti hesablarıyla, bâzı evliyâların veyahut eshabtan bâzı kimselerin mezarlarını tamir ve ihyâ ile bu büyük ölümlerin yardımını kendi üzerine çekmek istemeleridir. Bu gibi mezarları ziyarete gelenlerin getireceği adaklar ve sadakalarla zengin olmağı veya kolayca yaşamadığı düşünerek bir evliya mezarı ihdas ve ihya idüb kendisini türbedâr tayin ettirmek istiyen insanlar da bittabi mezbûlen mevcut bulunmuştur⁽²⁴⁾.

(24) Menşe ve teşekkül tarzı ile hizmet ettikleri gayeler ve kullandıkları usuller bakımından muhtelif türbe ve tekke tipleri bulunabileceği ve hattâ zamanla aynı tekkenin hayatında büyük değişiklikler olabileceği aşîkârdır. Bu hususta Hasluck'un yukarıda 14 numaralı notta ismi geçen etüdlerinde etraflı malûmat vardır. Zaviye tipleri arasında Anadolu'da Seyyid Battal Gazi, Hüseyin Gazi, Melik Gazi ile İstanbul'daki Eyüb Sul-

Fakat bizim burada tetkik edeceğimiz türbeler ve bâzen o türbelerin etrafında teşekkül eden zâviyeler, daha başka mahiyette ve daha mânalı müesseselerdir ve çok defa zâviyede yatan ölümler o zâviyenin tesisinde bir gaye değil ancak bir vesile ve timsal hizmetini görmektedirler. Filhakika, bizim tetkik etmek istediğimiz zâviyeler, içtimâî ve dinî mühim cereyanların doğurduğu mühim propaganda ve kültür müesseseleri, yeni açılan memleketlerde yerleşen Türk muhacırlarının yerleşme ve teşkilâtlanma merkezidirler. Mevzubahs zâviyelerin müessirleri veyahut nâmına kuruldukları şeyler ve dervişler de umumiyetle o köylerde yerleşen muhacırların o mıntakada öncüleri ve kabile şefleri veya büyük babalardırlar.

Bu hususta daha açık bir fikir vermek için tetkikimizi Defteri Hâkani kayıtları kısmında bulunan bâzı zâviye tarihçelerini gözden geçirelim:

Meselâ, (142) numaralı kayda nâzaran; a'n cemâatin

tan Türbeleri gibi sekizinci ve dokuzuncu asırların mücadeleleri esnasında ölmüş bulunan Arab kahramanlarının mezarları olduğu farzedilen yerlere hususî bir mevki ayırmak lâzımgelir. Bu mezarlar çok defa bir rüya veya keramet vak'asıyla keşfe ve tesbit edilmiştir. Bundan başka Hasluck'un dikkate çok değer bazı misallerini verdiği üzere Osmanlı devrindeki zaviyelerden bir kısmının eski Hristiyan azizlerine atfedilen halk perîştîkâhlarının yerinde kurulması ve bir müddet sonra oralarda gömülü farzedilen azizlerin ismi değiştirilerek Türk fütuhâtı devirlerine mensub gösterilmesi ve bazı tekke-lerin eski manastırlar olması da mümkündür. Bu suretle bu mezar hakkındaki mahallî eski halk itikadlarının İslâmileşmiş bir şekil altında devam edeceği tabiidir. Bazı yerlerde tekkenin veya iki taraflı perîştîşgâhların mecnunlar, sar'alılar ve kısır kadınlar üzerinde şifa verici bir şekilde müessir olmak hususunda haiz oldukları farzedilen hassa'larında Hristiyan ve Müslüman halkın müştereken istifade etmekte bulunmaları ile son zamanlarda bektâşîleri diğer tarikatlerin mübarek yerleri ile bir takım aşîret ziyaretgâhlarını benimsemek için kullandıkları usullerin müessiriyetine aid misaller bu husustaki imkânların neveleri hakkında dikkate şayan misaller vermektedir. (sf. 24, 27).

Zaviye kurmak için vesile ittihaz edilen sebep ne olursa olsun, o zamanki iktisadî ve içtimâî bünyenin ve dinî hislerin tabîî ve zarurî bir neticesi olarak her tarafta zaviyeler kurmak ve zarurî bir neticesi olarak her tarafta zaviyeler etrafında manalandırmak ve teşkilâtlandırmak büyük bir ihtiyaç halinde hissedilmektedir. Devrin hususî şartları içinde zaviyelerin tebarüz ettirilmeğe değer bir mâna ve vazifesi olduğu şüphe götürmez bir hakikattir. Bu dikkate şayan kudret tezahürlerine, dinî ve tasavvufî cereyanların kendi organlarını yaratma faaliyetine bilhassa köylerde tesadüf edilmesi ise; o devirlerde köy hayatının bugün olduğu gibi şehirlerin tabîî artık ve ek bir mevcudiyeti yaşamaktan ibaret olmaktan ziyade; kendilerine mahsus bir âlemi ve hayatı yaratmakta devam edecek kadar müstakîl ve hayatîyeti bol bir uzviyet teşkil ettiklerini bütün hayat prensiplerini kendi içlerinde bulduklarını, kuvvetli bir şekilde köklerinin kendi toprakları içinde olduğunu göstermektedir.

dervişlerle diyar-ı horasandan gelmiş olan şeyh Hacı İsmail, Lârende kazasında kendi ismini verdiği bir köyü kurmuştur ve bu suretle şeyhin evlâdı ve akrabalarıyla teşekkül eden bu köy halkı, Yavuz Sultan Selim zamanında yazılan bir defterde 95 yetişkin erkeği ihtiva etmektedir. Bu köyde oturan Şeyh Hacı İsmail oğullarını yaylak ve mera işlerinde cıvarda oturan Türkmen aşiretlerle olan iştirâkleri ve sair münasebetler, bu âilenin bu cemaatlerden ayrılmış ve toprağa yerleşmiş bir cemaat olduğunu ve belki de bu memleketlere komşu cemaatlerle aynı zamanda gelmiş olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan; bu âile gün geçtikçe bu köyde yerleşmekte ve çoğalmaktadır: Şeyh İsmailin oğlu Musa-Paşa burada bir zaviye bina etmiş ve onun oğlu da ikinci bir zâviye yaptırmıştır. Aynı cemaatten Yunus Emre nâmında bir zat, bir mezreayı Karaman oğlu İbrahim Beyden satın almıştır ve elinde mülknâmesi vardır. Bundan başka, bu âilenin efrâdı ve dervişleri avânzden, resmî ganemden ve resmî çift'ten muâflardır. Ve öşürleri de bu zâviyede sarfedilmektedir.

Görülüyor ki, Şeyh Hacı İsmail köyünü kuran derviş, bizim bildiğimiz dervişler gibi elinde asâ, belinde teber dolaşan cezbeli bir âşık değildir⁽²⁵⁾. Belki de bir cemaat beği ve bir kabile reisidir⁽²⁶⁾. Her halde nüfuzlu bir şahsiyettir. Çünkü, bir çok imtiyazlarla

(25) 11 ve 18 numaralı notları okuyunuz.

(26) Tedkik ettiğimiz zaviye şeyhlerinin umumiyetle bir cemaat beyi veya kabile reisi olması, bizim burada iddia ettiğimiz fikrin doğruluğunu isbat hususunda, ehemmiyetli bir delil teşkil edecek mahiyettedir. Bu gözle tedkik edildiği takdirde, bir aşiretin muhtelif parçalarının muhaceret dolayısıyla gidip yerleştikleri uzak noktalarda hep aynı nam altında köyler ve zaviyeler kurması ve evlîyalar kabul etmiş bulunması keyfiyetini de kolayca izah edebilir. Haslûk da yukarda ismi geçen makalelerinde, haklarında uydurulan menakıb ne olursa olsun, birçok tekkelerin bir aşiret evliyası mezarı olarak kurulduğunu farz ve kabul etmektedir. Bu suretle, Karaca Ahmedin, Ak Yazılı Babanın, Sarı Saltuğun muhtelif yerlerdeki mezarlarını ve bu isimlerde müteaddid köylerin mevcudiyetini, hep aynı aşiretin muhtelif yerlere dağılmış olan muhtelif parçalarının eserleri gibi kabul ediyor ve evliya isimlerindeki sarı, kırmızı gibi renk sıfatlarının aynı kabilenin muhtelif parçalarının yekdiğerinden ayrılması için kullanılan sıfatlar olması lâzım geleceğinden, bu suretle mevzu bahis sıfatları taşıyan evlîyaların kabileyi menşeyini isbata çalışıyor.

Bu faraziyeler, bizim tedkik ettiğimiz dervişlerin ve o dervişlerin temsil ettikleri grupların Orta Asyadan gelmiş muhacir göçebelerin mümessili ve bu muhaceret akınının öncüleri oldukları hakkındaki iddialarımızı tenvir edecek mahiyette olduğu gibi

buraya gelib yerleşmiş olan bu Horasanlı muhacirlerin devleti hemen hiç bir işlerine karışmamaktadır. Bu sıralarda onların zâviyelerine misafi olmuş olan seyyahların kendilerine hânedandan bir kişinin, bir Derebeyinin konağına inmiş addedeğinde şüphe yoktur. Bir köyde bir zâviye inşasile öşrün oraya tahsisi de, bugün devlete âit olan umumî hizmet işlerinden birinin, yâni yolun ve yolculuğun temini hizmetinin bu âilenin müstakil olarak ifasına terkedilmesi şeklinde anlaşılabilir. Aynı şeklide, Ankarada Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğünde muhafaza edilmekte olan 537 numaralı Erzurum Evkaf defterinde, Kuzey nahiyetinde Kurdî köyünde şu izahat mevcuttur:

XIII. “Molla Mehmed Kurdî ulemâ-i i’zâmin mevdudî idi. Diyarı Acemden olub, Ak koyunlu zamanında Ruma gelüb Kurdî nâm karye hâli iken ihyâ idüb, zira’at hırâset idüb, talebey talimi hasbî ve kul-ı lâyemûta vefâ edecek nafakısı kendi kisbi imiş..” (kayıt, 159).

Boş bir köye gelip yerleşen ve orayı ihyâ eden molla Mehmedin Kurdî unvanını izah için vilâyet muharriri şöyle bir hikâye naklediyor: Müşkül bir meseleyi Acem uleması hallemedeyib kendisine gönderdikleri zaman, o meseleyi, bu adam ulemanın kurdu-şu şeklinde bir takdir uyandıracak tarzda, halletmiştir. Fakat, ilmi bu dereceyi bulduğu halde gelib bir köyde ziraatle eşgul olan bu Türk âliminin Kurd’lukla olan münasebeti ayrıca tetkike değer bir mesele teşkil edeceği meydandadır. İçlerinde ehl-i ilm ve müderris olanları da bulunan ve bu suretle bulundukları yerlerde neşir,-i maaşîrf eden, fakat daima ziraatle de meşgul olan dervişlere, diğer kayıtlarda da tesadüf edilmektedir (143). Aynı şekilde, akraba ve taahlûkatile gelib bir mintakayı şenlendiren, köyler tesieden, derbendleri bekliyen, köprüler, cami ve değirmenler kuran ve ancak bu gibi hizmetleri mukabilinde kendilerine şeyhlik rütbesi verilen ve muâfiyetler bahşedilen “sahib-i velâyet ve kerâmet” şahsiyetlere âit daha bir çok misaller zikretmek, bizim için, mümkündür. Meselâ (194) numaralı kayıttaki mevzuubahs olan “mefhar-ü-ârifin” Yakub Halifenin akrabası ve taahlûkatı, Trabzon-da Körtün kazasında, elinde toprak olan “35” ve topraksız olarak 38 olmak üzere cem’an 73 hane halinde o civarda beş köy tesis edecek şekilde dağıtmış bulunmaktadır. Bu âile buradaki Yakub

Halife ve Süleyman Halife köprülerine; Yarub Halife ve Bakacak derbendlerine hizmet ettikleri için öşür ve rûsûmdan muâf addedilmektedir ve mahsulâtlarını hânedan-ı mezkûredan her kim şeyh olursa âyende ve revendeye sarfetmektedir. Aynı şekilde (203) numaralı kayıta da, yol üzerinde olduğu halde otuz kırk yıldanberi harab olan bir yeri aşiretlerden adam bulubşenledirmek şarile Sinan Beye kadimlik ve Yurdluk olarak ve “oturub şenlik olmasına sebep olsun” maksadile vermişlerdir. Bu zât da orada bir cami ve tekke binâ edib yeni yerler açıb çiftlik haline sokuyor ve bu suretle mülkü haline giren bu bu toprağı zâviyeye vakfediyor.

Bu ve buna benzer kayıtlar, bir çok zâviyetlerin nasıl tesis edilmiş olduklarını açıkça göstermektedir. Filhakika, bu dervişler buralara akvam ve akrabalarile gelib yerleşmiş olan muhacirlerdir ve böyle hâli bir yerde zir zâviye binâ etmek işi, oraların imârı ve âsaişinin temini için olduğu kadar, âilenin imtiyazlı mevkiinin muhafazası için de tesisi lüzumlu umumî bir hizmet müessesesi kurmak demek oluyor ve imâr ve iskân taahhüdünün iyfâ edilmiş olmasının fiilî bir alameti sayılıyor. (141) numaralı kayıta da, Akça Kurum demekle maruf bir zemin üzerinde bir takım muâfiyetlerle toprağı işliyen şâdât görülmektedir. Diğer bir köy de yine şenlendirilmek şartile dervişlerin elindedir (202). Nitekim, Yatağan Abdal zâviyesinin Bozdağda Karlı Oluk deresi ve Kaba Koz denmekle meşhur yerleri bu şeyhe verilmiş yurtluk yerlerdir (98). Aynı şekilde Şarki Karahisarda kâdîmlık yurdları üzerinde zaviyedâr olan bir Abdalın taalûkatının, aynı zamanda fatih-i vilâyet olanların evlâdı da olmaları dolayısıyla ve yol üzerinde bir yerde oturub gelene geçene hizmet ettikleri için, “salb ve siyaset icab etmedikçe” hiç bir kimsenin müdahale edemeyeceğı bir istiklâl içinde, o mıntakayı idare ettikleri anlaşılmaktadır (158). Bu zaviye sahiplerini fatih-i vilâyet olanların evlâdı olarak anılmaları da dikkate şâyandır. Filhakika, diğer taraflarda da bir çok dervişlerin bizzat o memleketlerin fethine iştirâk etmiş Gazi askerler oldukları da malûmdur. Ekseriye bu gibi hizmetler mukabili olarak kendilerine verilen boş topraklar üzerine âileleriyle birlikte yerleşmektedirler. Bu suretle bir çok köylere isimlerini veren şeyhler mevcuttur.

Bu imâr ve iskân işinin vüs’atı hakkında bir fikir vermek

için, ayrıca şu misalleri de zikredebiliriz: Rumelinde, Yağmur oğlu Hasan Baba zaviyesi, Tanrı dağı kurbünde hâli ve viran bir mezrea üzerine kurulmuş olmakla beraber, kendisine cezbettği kalabalık ve civarında binâ edilen değirmen ile bahçe sayesinde, buraların mâmur olmasına ve gelene geçene faydalı durak ve uğrak mahalli haline gelmesine sebep olmuştur. Bu zâviyede 28 nefer derviş toplanmıştır (179). Hasköy civarındaki Osman Baba zaviyesi de, Osman Babanın tapuladığı boş yerler üzerinde kurulmuş olmakla beraber, bu şeyhin mâiyeti defterde 69 kişi olarak kayıtlıdır. Bu zaviyenin eşyası arasında 16 kazan, 37 tepsi, 16 Bakraç ve saire mevcut olduğunu, merasim günlerinde pişen yemeğin ehemmiyeti hakkında bir fikir vermek için zikretmek mümkündür. Filhakika, bu zaviyeye senede 356 kadar kurbanlık koyun gelmekte olduğu yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Aynı şekilde zaviyelerle birlikte o zaviye civarında toplanan kalabalığa bir misal olarak, Dimetoka civarında Elmalu mezreasında yerleşmiş olan Temurhan Şeyhe âit bir kaydı da zikredebiliriz. Bu zaviye civarında, sahibi vakıf evlâdından 128 hane mevcuttur ve bunlar bilfiil beratla bu vakfa tasarruf eden 24 haneden ve beratsız olarak tasarruf eden diğer 31 haneden ayrırırlar. Ayrıca bu vakfa hizmet ettiği için muâf addedilen 53 hane mevcuttur (171, 174). Aynı şekilde, Eskihisarı Zağrade berveçh-i timar tasarruf edilen Mümin Baba zaviyesinin de 3 nefer dervişleri olduğu gibi (177). Şeyh Ömer Dede zaviyesinin dervişleri de şeyh-i mezbûrun nesli olduğu ve bizzat kendileri çalışıp zaviyeyi işletmekte oldukları tasrih edilmektedir (212).

Açılacak toprak ayıran muhacir dervişler:

Görülüyor ki; zaviyelerin pek çoğu boş toprak bulmak ve kendilerine yer ve yurt edinmek için gelib yeni açılan Rum memleketlerine yerleşen muhacirler tarafından kurulmaktadır. Filhakika yeni açılan veya boş bulunan bu topraklar üzerinde zaviyelerin tesiri oralarını şenlendirmek imâr ve iskân etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Filhakika yeni açılan veya boş bulunan bu topraklar üzerinde zaviyelerin tesiri oralarını şenlendirmek imâr ve iskân etmek hususunda büyük bir rol oynamaktadır. Boş toprak aramak, dağdan ve bayırdan toprak açmak iskân edilemeyecek bir halde ıssız, تنها ve vahşi bir tabiat ortasında, hırsız yatağı yerlerde yerleşmek gibi işlerin ise ancak azimkâr insanlar ve hayatiyeti yüksek bir millet tarafından yapılabileceği âşikardır. Hattâ biraz sonra göreceğimiz veçhile, zaviyelerin ekseriya devlet tarafından bilhassa seyahat ve mübadele işleri için tehlikeli addedilen yerlerde tesisi teşvik edilmektedir ve bu bakımdan dağlarda korkunç boğazlarda tesis edilen melce'lere, jandarma karakollarına benzetilmektedirler.

Bu hususta bir fikir edinmek için bâzı zaviye kayıtlarını gözden geçirmeğe devam edelim. Bu suretle vaziyelerin dağdan, bayırdan yer açmak ve yeni köyler tesis etmek hususunda oynadıkları rolü daha iyi anlayacağız:

Saruhandâ Nif nahiyesinde Kapu Kaya demekle maruf mevzii Hamza baba nâm derviş “dest-i rencile açub ihyâ idüb, su getirüb bir zâviye binâ idüb, bağ diküb” Allah rizasiycün oradan

gelüb geçene hizmeti dokunduğu sebeble; Sultan Beyazid tarafından öşürden effedilmiştir (89). Kütahya köylerinde birinde Gene Abdal ismindeki derviş, bir zâviye binâ iderek zâviye civarında kâfir zamanında kalmış “kâr yerleri” dervişleri muavenetiyle açub ziraat etmiş olduğundan; Kütahya kadısı, bu dervişlerin “kâfirî körden yer açub, ziraat idüb zâviye binâ itdüklerin” Padişaha bildirince, ellerine bâzı vergilenden muâfiyet için hüküm verilmiş bulunuyor (30); aynı şekilde, Kütahyada Beşparmak isminde bir dağın altında Hüsam Dede namında “seccâde nişin bir âziz” kendi çapasıyla otuz beş dönüm kadar yer açub bir mikdar yerebağlar dikmiş; oraya evler, ahırlar, hânkah ve mescit yapmış ve bu suretle meydana çıkardığı mülklerinin gelirini gelene geçene sarfedilmek üzere vakfetmiş. sonra, oraya daha bir çok dervişler gelüb sâkin olmuşlar ve çalışub hasıl itdüklerinin öşrünü ve resm-i zeminlerini sahib,-i arza virmekle beraber, ayrıca oradan gelüb geçenlere de hizmet idiyorlarmış (35); Saruhunda Şeyhler köyündeki zâviyenin “arz-ı beyzâsına Dede Bâli b. Şeyh Toğrul arak-ı cebînîyle bağ ve bahçe idüb” ziraat olunan arzin öşrü zaviyeye vakfedilmiş (1, 4). Yine Saruhanda, Akkaya adlı dağ içinde Succa Abdal ve arkadaşları müstereken “suvârından bir pâre yer tapulayub taş ve ağacın arıdub on akçe haraciyle yurd idinüb ihyâ idicek” Fatih Sultan Mehmed tarafından kendilerine muâfiyetnâme verilmiş (84). Aynı şekilde Malatyada bir zaviyenin vakfı olan top-
rak, “mevât” dan ihyâ edilmiştir (628).

Bu dervişlerin yalnız “mevat”dan, “kâfiri kör”den toprak açub taşını budalığını arıdub bağ ve bağçe yetiştirmekle kalmayub gayet iyi cinslerde meyve ağaçları, limon, portakal ve gül bağçeleri yetiştiren mahir bağçıvanlar, değirmen arğı ve binâsı inşa eden, kuyu kazub su çıkaran ve araziye sulamasını bilen muktedir mühendisler olduğu da anlaşılmaktadır. Zamanın teknik vaziyeti düşünülecek olursa, münasebetli bir yerde bir değirmen bina etmek ve onu işletmek gibi işler, büyük bir meharete ve tecrübeye mütevakıf addedilebilir. (100, 101, 102, 1) numaralı kayıtlardaki zaviyelerin vakıfları için de gül ve limon bağçesi, armutluk, zeytünlik ve kestanelikler ve diğer meyve ağaçları zikredilmektedir. (214) numaralı kayıтта da Delü Baba seccadesi üzerinde oturan Hacı Baba, zaviyesine iki değirmen ile mülk zeytün bağçesi ve armutluk vakfedilmiştir ve şeyhin oğulları ziraatle meşgul olmak-

tadırlar.

(215) numaralı kayıta ise; Tufan Dede nâmülemeşhur şeyhin kendi bina ettiği zaviyesinde gelene geçene sarfedilmek üzere vakfettiği mülkler arasında, değirmen, haraçlu bağçe ve sâire yanında, meşhur bir cins armut yetiştiren “Koz deresindeki Abası armutluğu” da bulunmaktadır. Hele değirmen yapıb vakfetmek hemen hemen umumî bir usul sayılabilir: Varnada Akyazılı Baba zaviyesinin dervişleri bir çok değirmenler yapmışlar ve değirmenlerin etrafında bağ ve bağçe yetiştirerek zaviyelerinde vakfetmek için müsaade almışlardır. Fakat vaktile aldıkları bu müsaadeler sayesinde resimden affedilen değirmenlerle öşrü alınmıyan bağ ve bahçeleri zamanla çok büyümüş olacak ki, muahhar bir fermanla “fakat sair değirmenlerin resmin ve Batava nehri-nin ve Varna etrafında olan bağlarının ve bahçelerinin öşrünü vermemek caiz değildir.” denilmektedir. Filhakika, bu zaviyede, zamanla dervişlerin sayısı muhtelif tarihlerde 5, 10, 19 olarak arttığı gibi, iki iki göz değirmen de 4, 6 değirmen olmuştur (208).

Aynı şekilde, Nigeboluya tâbi Dervişler köyü de şu şekilde teşekkül etmiştir: Koyun Baba dervişlerinden Ali Kocu nâm dervişin zaviyesinin vaktile hiç bir evkafı ve varidatı yokmuş. Bu zat öldükten sonra ahbabları toplanıp “kendi yetiştirdikleri” bağlardan ve bahçelerden hasıl eyledikleri zaviyede gelene geçene sarfetmeğe başlamışlar. Bu muntakada boş ve defterden hariç bir mezreayı tapulayub, bedel-i öşr senede 200 akçe vermek üzere, Padişah’tan hüküm almışlar. Ondan sonra, bu mezrea içinde iki değirmen bina etmişler ve bu suretle zaviyenin vakfı olan mezrea yavaş yavaş büyümeğe başlamış, hariçden kimsenin yazılısı olmıyan kâfirlardan da 14 nefer kadar kâfir toplanarak mezrea 45 hanelik bir köy haline gelmiş ve zamanın Padişahı da bu köyü bütün hukuku ve rûsûmu ile, nüfuz ve kudretini bu suretle göstermiş olan zaviyeye vakfetmiş (181).

Çirmen nahiyesinde Timür Taş Bey Oğlu Hızır Babaya verilen ve kendisi tarafından da zaviyeye vakfedilen yerler üzerinde de az zamanda 22 hane derviş toplanmıştır. Bu dervişler bizzat 35 mudluk tohum ekilen bir toprağı işlemektedirler ve 300 kadar armut ağacı yetiştirmişlerdir (193).

Görülüyor ki, mevzuubahs ettiğimiz dervişler, zâhit ve tu-

feylî bir zümre teşkil etmekden ziyade! çalışmak ve toprağı açmak muhabbetile müteharrik bir sınıf kolon, kırlara doğru taşmakta ve yayılmakta olan bir meciyetin doğurduğu canlı ve müteşebbis bir tip yeni insandır. Ve esasen, istifade etmekte oldukları ehemmiyetsiz bazı muâfiyet, bilhassa bidayette taşıdıklarını gördüğümüz büyük hizmet ve fedakârlık duygularına karşı hakikaten yerinde ve âdil bir mükâfat teşkil edecek şekilde verilmiş bulunmaktadır. Böylece boş ve تنها yerleri ihyâ etmiş gözüken dervişlerin bile, bir çok vergilerden muâf tutulmadığı, öşür verdikleri ve örfî rüsûm için de mîriye maktu bir şey ödedikleri görülmektedir. Sıkı bir devlet kontrolü de bu derviş isimli çiftçilerin bilâhare yaptıkları gibi mühim bir kısım devlet gelirini ellerine geçiren bir mütegalibe ve itismarcı sınıf haline gelmesine mâni olmağa çalışmaktadır. Şu halde bu dervişler tetkik ettiğimiz devirlerde, cemiyet içinde duyulan bir ihtiyacın ifadesi olmanın verdiği bir hayatîyetle canlı kalarak binbir müşkülâta rağmen kendilerinden yerleştikleri yerlerde toprağı yapışup tutunmakta ve oralarda muvaffakiyetle üremektedirler.

Esasen bu gibi zaviyelere daha izyade “mevât”dan açılmış veya hâlî ve harabeden satun alınmış olan ve bu itibarla hukukan kendilerini işleyecek olanların mülkü olabilir bir vaziyette bulunan topraklar vakfedilebilmektedir (*). Bâzan öşür veren bir mülk toprak, zâviye vakfı olduktan sonra da öşür vermekte devam ettiği gibi; vaktile sahibinin sefere eşmek mecburiyetiyle elde ettiği bir yurtluk toprak da; zaviye vakfı olduktan sonra da yine sefere eşküncü göndermek mecburiyetinde bulunmaktadır. Meselâ, (67, 71) numaralı kayıtlardaki zaviye vakfı topraklar, öşür ve haraç vermekte devam etmektedir. (8, 9, 10, 71 ve 73’i numaralı kayıtlarda gördüğümüz vechile, harbe giden veya yerlerine adam gönderen zaviye şeyhlerinin bulunması, daha evvel Osman Gazinin ve Orhanın bir çok silâh arkadaşlarının Ahi ve Derviş unvanı taşıyan muharib dervişler olduğunu yukarıda gördüğümüz için, bizi hayrette düşünmemelidir. Nitekim; Ahilerden bahseden İbnî Batuta da onların Anadolu da Türkmen akvâmı arasında her köy ve kasabada mevcut olup eşkiyayı tenkil için büyük bir kudret temsil ettiklerini

(*) Hukuk Fakültesi Mecmuasının VII inci cildinin 1 - 2 inci sayılarında (1941) “Sultanların temlik hakkı ve mülk topraklar” ismini taşıyan makalemize bakınız (sf. 469).

söylemektedir. Şüphe yok ki, bugünkü bazı Faşist rejimlerdeki fırka milisleri gibi, Ahilelerin emri altındaki gençlik teşkilâtı da, silah kullanmasını öğrenmiş oluyor ve icâbında Ankara Ahilerinin yaptıkları gibi, idarî bir istiklâle kadar varan sağlam bir teşkilât kabiliyetini gösterebiliyorlardı. Bundan sonra göreceğimiz veçhile; tenhâ ve ıssız yerlerde âdetâ bir emniyet karakolu ve bekçi vazifelerini gören vaziye şeyhleri'nin bu hususî zâviyeleri de ancak kendilerinin temsil ettikleri bu harb ve tenkil kuvveti ile izah edilebilir.

Derbend bekliyen dervişler ve zâviyelerin emniyet ve menzil vazifeleri:

Zâviyelerin bir kısmının tesis ve muhafazasının sebebini, boş toprak bulub yerleşmek ihtiyacında olan muhacirlerin nüfuzlu mümessilleri tarafından yeni açtıkları toprakların geliri mukabili olarak, devlete âit umumî hizmetlerden bir kısmını kendi üzerlerine alarak yolculara ve nakliyata yardım etmek suretile muâfiyetlerini idâme ettirmek teşebbüsü gibi telâkki edebiliriz. Filhakika, unutmamak lâzımgelir ki, hükûmetin zaviye sahibleri gibi iç kolonizasyon işlerinin faal ajanları vaziyetinde hakikaten mahallinde açılmış olması ve müessir bir şekilde yolculara muavenette bulunabilmesile kaimdir. aksi takdirde ya (15) numaralı kayıta görüleceği üzere, yol üzerinde vaki olmadığı için zaviye olmağa selâhiyetli olamayacağından bahsedilerek, veyahut (12, 13, 14) numaralı kayıtlarda olduğu gibi, şeyhlerinin “âyende ve revendeye hizmette kusuru” veya “bel’iyâtı” zâhir olduğundan bu zaviyeler ilga ve yahut sahiblerinin elinden alınub başkalarına verilmektedir. Diğer taraftan, devlet için malûm bir çok zaviyelik yerler boş ve harab olduğu zaman, oralarını tekrar şenletmeğe ve zaviyeyi işletmeğe iltizam edenlere tekrar verilmektedir. Nitekim, Kütahyada Şeyh Saltık zaviyesinin vaktile timara verildiği için harab olmuş bulunduğunu gören bir vilâyet muharriri, onu merkeze “tanır ider kimesne bulunur” diye bildiriyor. Bu suretle bu zaviye şeyhliği tâlibi uhdesine havâle edilmek üzere, âdetâ askıdadır (15). Bu şekilde münhal olan diğer bi zaviye şeyhliği için ise; Kütahya kadısı Ahi Hızır’ın münasib olduğunu bildirmektedir (16). Aynı şekilde Kütahyada harab bir halde bırakılmış olan Şeyh Bahşayış zaviyesinin “imaretine” İsa Fakih “iltizam gösterdiği ecilden” kendisine sadaka olunmuştur (18). Aynı suretle Karaman’da Öyükli Viran denilen mezreyayı derviş Bahşayış “tami ve âyende ve revendeye hizmet

eylemeğe iltizâm gösterdiği sebebdendir” Cem Sultan işaretile mezkûr dervişe kaydolunmuştur. Daha sonraki bir tarihte de aynı zâviye “gayet mahallinde bir zaviye olduğu ecilden” kaydıyla “mukarrer kılınmıştır” ve bu şeyhin evlâdı bu zaviye civarında “kendi çiftçileriyle” ziraat idüb âyende ve revendeye hizmet ettikleri mukabilinde rûsûm ve avârız virmezler imiş” (36). Kadı olanların kime dilerlerse verdikleri diğer bir zaviye hakkında da: “Hacı Hızır, taminine iltizam itmekle” eline berat verilmiş, o da zaviyeyi yeniden inşa ile gelene ve geçene hizmet etmeğe başlamış olduğu kaydını görmekteyiz (37). Bursada bir kaç defa yandıktan sonra yenisi yaptırılmayan bir zaviyenin; “yol üzerinde ve âyende ve revende yatağı olduğu” ile sürülerek bu defa asıl vakıf köy içinde kurulduğunu görüyoruz. Sivas taraflarında yol üzerinde “memerrinâsa” “mahalli hatar” bir takım virâneleri “şenledüb ve zaviye bünyâd idüb âyende ve revendeye hizmet itmeğe” bir takım dervişler “iltizam” etmişlerdir (152). Çorumlu livasında; “hariç-ez-defter”, “mahûf ve tahaffuzu vâcib” bir yerde Mezîd Fakih bir mescit ve kârbansaray binâ idüb şenletmek için gelecek halka bir takım muâfiyetler bahşedilmesini temin etmiş bulunduğu; bu şekilde “konağı muhafaza için istimâlet” ile cem olanlarla teşkil edilen bu köyün mâlikhane hissesi “zâviye”ye âit bulunmaktadır. Bu kayda nazaran; “zâviye” kelimesi gayet umumî bir mânâ ifade etmekte ve bazan bir tekke, bir konak yeri, veyahut burada olduğu gibi, bir kârbansaray bile zâviye addedilmektedir. Filhakika, (219) numaralı kayıttan da anlaşılacağı veçhile; zaviye yolcularının eniyetle inâb istirahat edebilecekleri, hattâ yiyecek bulabilecekleri bir yerdir ve zaviyenin biraz büyüğü bir imaret addedilebilir. Bu kayıtda vilâyet muharriri, Silifkenin, Kıbrıs fetholunalıdanberi gayretle geçit yeri olduğu sebebdendir, zâviye değil hattâ imarete küllî ihtiyacı varken zâviye vakfının medreseye verilmesini çok mânasız buluyor ve gelüb gidenlerin yatacak yer hususunda müzayaka çekmelerini münasib görmiyerek “ber karar-ı sâbık taam çıkmak üzere” zaviyelik üzere tasarrufunu deftere geçiriyor. Nitekim Bursa civarında da Sâmit Dede isminde bir derviş Bursa ile İnegöl arasında Aksu kenarında böyle kârbansaraylı bir merkezi idare etmektedir. Bu yeri kendisinden evvel Çiçek Dede şenletmiştir. (88, 65). Bu kayıtlar bize göstermektedir ki, mevzu bahis ettiğimiz Dedeler ve Şeyhler yalnız ufak zaviyelerin değil, bu zaviyelerin daha büyümüş şekillerinden başka bir şey olmayan tekkelerin ve kârbansaraylı konak yerlerinin de başında bu-

lunmaktadır.

Tekkeler ile konak yeri ve zaviye arasındaki bu vazife birliğini aşağıdaki kayıtlarda da görmekteyiz: Nigeboluda Hezâr Gırad civarında Bâli Bey Oğlu Yahya Beyin tekkesi Tutrakan gibi Rumelinde şekavet yeri olarak tanılan ve halk ağzında, son zamanlara kadar, “Tutrakandan gelmiyorum” yâni, o kadar kaba değilim, şeklinde dolaşan bir sözün yaşamasına sebep olan bir yerde, kurmuştur: “zikrolan mahal, ifratla matûf ve haramî yatağı olmağın, o yerde mezkûr tekkeyi binâ eyleyüb ve haymanadan âyende ve revendenin atlarına ot biçüb odun getürmek için mezkûr kâfirleri cem eyleyüb teskin etdirmiş. Ol vakittenberü zikrolunan mahal, mezkûr Bey sebebiyle müemmen olub müslümanlar iblâ havf gelüb gider olmuşlar...”Bu suretle meydana gelen 162 haneli köy kaydının kullandığı tâbir ile, Padişah tarafından “Bâli Bey zaviyesine” vakfedilmiştir (183). Aya şekilde, Bozokda, yalnız yol üzeri olmakla kalmayub aynı zamanda bir ılıcası bulunan köyde, gelüb gidenlerin inmesine ve hizmet görmesine mahsus olarak yapılan bina, “tekke misâli bir ev” olarak tavsif edilmektedir.

Bu suretle kendiliğinden bir iskân ve kolonizasyon şekli olmaktan çıkarak hükûmetin mütemadi kontrolü altında çalışan bir umumî hizmet müessesesi şeklini aldıklarını ve zâviye şeyhliklerinin resmî bir memuriyet haline girdiğini ve bu suretle memleketin nakl ve mübadele işlerinin muntazam işlemesine yardım etmek sayesinde, refahın ve zenginliğin artması için ne kadar büyük bir mevkii olduğunu büyük idare memurlarının çok iyi takdir etmiş olduklarına diğer bir misal de Erzincan evkaf kanununda bulunmaktadır. Bu kanunun muhtelif maddelerinde uzun süren harbler neticesinde harab olan bir memleketi şenlendirmek, âsâyiş ve emniyetini temin ederek halkı celb edebilmek için düşünülen tedbirler arasında; (madde, 3) eski zaviyelerin ihyâsı ve

(27) Ve haric-ez-defter bazı mahûf derbend ve memerr-i nâs vâkı’ olan kurâda kadimden zâviyeler vaz’ olunub, ahalisi Kızılbaş fetretinde perâkende olub gitmek ile kurâ ve zevâyâ hâlf ve harâb kalub, bervech-i yazlıb timara virilmiş imiş. Öyle olsa, vilâyet-i mezbûre müceddeden kitâbet olundukda, o hâli ve harâb olan kurânın ehâlisinden ba’zı kaydı hayatta olunları hazreti hüdvâvendigâr-ı gerdûn iktidarın eyyâm-ı adâletinde il ve vilâyet emn-ü emâ üzere âsûde hâl olmağla gelüb her biri yerlû yerine mütemekkin

münasib mahallerde yenilerinin ihdâsı hususu, vilâyet muharririne devlet merkezi tarafından sarîh bir tâlimat şeklinde tafsilâtiyle emredilmiş bulunmaktadır⁽²⁷⁾. Bundan başka, zaviyelerin oynadığı rol hakkında bir fikir edinmek için Sultan Süleyman tahrirlerine göre; bu sıralarda Anadolu vilâyetinde, (623), Karamanda (272), Rum vilâyetinde (205), Diyarbakırda (57), Zülkadiriye (14), Paşa livasında (67), Silistire livasında (20), Çirmen livasında (4) zaviye mevcut bulunduğunu hatırlatmak da lâzımdır⁽²⁸⁾.

Bu zaviyelerin her birinin en lüzumlu ve تنها yerlerde mamur bir konak yeri hizmetini gördüğünü, derece derece muhtelif büyüklükte olanlarının, imaretli ve kârbansaraylı şekillerinin mevcut bulunduğunu da biliyoruz. Zaviye şeyhlerinin aynı zamanda gerek zaviyenin ve gerek civarın emniyetinden de mes'ul bulunduğunu hatırlıyalım. Filhakika, Osmanlı İmparatorluğunda aylıkla asker ve memur kullanacak kadar para ekonomisi münkeşif bir halde bulunmadığından, her vazife ve memuriyet toprak gelirinden bir kısmının hasr ve tahsisi veya sadece bazı vergilerden muâfiyet mukabili olarak iyfâ edilmektedir. Bu zaviyette yolların ve memleketin emniyeti ile alâkadar olan devlet; çok defa bu emniyeti temin edecek zaviyette olan kimselere, harb adamlarına veya cemaat reislerine bir köyün timarını veya bir derbend yerinin bac resmini vermektedir; veyahut o hizmet mukabilinde cemaati ile beraber o civarda yaşayıp her türlü vergi vermekten affedilmiş olmasını kabul etmektedir. Fakat bu kabil kimseler, bu gibi muâfiyetler mukabilinde, o yerin emniyetinden mesuldür. O civarda bir hırsızlık veya

olub şenlenüb, ehâli-i mezbûre zikr olan hâli ve harab zaviyeler ihyâ olunması lâbud ve lâzımdır, memâlik-i mahrûsaya ahi intifâ'ı vardır deyü rica eyledükleri bâisden, vukû üzere der-i devlet nisâba arzolundukta padişahımız e'azzallâhu ensarûhu hazretlerinin hayrât-ı âmme meyl-i tâtmesi olub ba'zı evvelde harâb ve yebâb olub girü ihyâsı lâzum olan kurâya ve ba'zı mahûf derbendlerde ber-karar-ı sâbık ihdâsı lâbüd olan mahallerde zaviyeler vaz' idüb evkafını hullide mülkühûkibelinden her hangi karyede vâkı' olmuş ise mahsulünden birer çiftlik ta'yin ve takdir idesin diyü emrolunmağın ber muceb-i emr-i münif lâzum olan mahallerde ba'zı ihyâ ve ba'zı ihdâs zaviyeler vaz' olunub sebd olundu. (İstanbul' Başvekâlet Arşivi 917 numaralı defter). Bu kanunun bütünü, yakında neşredilmiş bulunacak olan "Osmanlı İmparatorluğunda, XV. ve XVI. ncı asırlarda, zirâi ekonominin hukukî ve malî eseslan" isimli kitabımızın birinci cildinde XX numaralı kanun olarak mevcuttur. (sf. 74).

(28) İktisad Fakültesi Mecmuası'nda neşredilmekte olan "Osmanlı İmparatorluğunda büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hâkana mahsus istitastik defterleri" isimli etüdümüze bakınız (Cild: II).

kabil vakası vuku bulursa onlar tazmin etmekle mükellefdirler. Suret-i umumiyede derbend teşkilâtına hâs olan bu nizamlar zaviyelerin bir çoğunda câridir. (156, 155, 156, 210). Dağ başlarında (83, 65) ve isimlerinin ifade edeceği veçhile meselâ, Yalnız Kuyu demekle maruf virânelerde (136), Ahi Çukurunda (119), “be-gayet gekerü” yerlerde tesis edilen zaviyelerin, yukarıdanberi gösterdiğimiz veçhile kırlarda emniyet ve konak hizmetleri olduğu gibi; (3) numaralı kayıta görüleceği üzere, açıkça “ıssız ve korkuluk” yerleri görüb gözetmek için bir tekke kurub oralara yerleşen ve sefer olduğu zaman asker gönderen yerler gibi zaviyeler de pek çoktur. Filhakika, o zamanın münakale tekniğinin çok geri vaziyetine rağmen, ancak bu sâyededir ki ticaret ve ziyâret maksatlarıyla seyahat büyük mikyasta kolaylaşmış, teminat altına alınmış bulunmaktardır. Çünkü, yol boyları ve menziller hesabı bir şekilde yerleştirilen köyler, zaviyeler ve kârbansaraylar tarafından itinâ ile muhafaza edilmektedir. Ve şâyânı dikkattir ki, bugün ancak devletin salâhiyetdar dairelerinin bir plân dahilinde tasavvur idüb meydana getireceği bu neviden etraflı düşünülmüş ve ileri görülerek tahakkuk ettirilmiş eserler, o zamanlar daha ziyade hususî teşebbüslerle ve pek çok defa kendiliğinden meydana gelmekte bulunmuştur. Devletin bu hususta takib ettiği hattı hareket ise, bu gibi teşebbüslerin teşvik edilmiş olması için zarurî olan müsaadeleri, muâfiyetleri ve hattâ idarî-mâlî muhtâriyetleri bahşetmekten çekinmiyerek, her mahallin ihtiyaçlarını o mahalde bulunub hissedendenlerin rey ve teşebbüslerle becerebilmesi için ademi merkeziyetçi ve mümkün olduğu kadar her tesise kendi mahiyetine uygun bir şekilde inkişaf edebilmesi için müdahalelerini az hissettirir bir tavır ihtiyar etmiş olmasıdır. İşte tetkik ettiğimiz zaviyeler de, umumiyetle vakıf müesseselerine bahşedilmiş olan bu idarî - mâlî muhtâriyetten istifade etmektedirler ve zamanına göre yolların emniyetini en kolay, en müessir ve en ucuz bir şekilde temini için bulunmuş en iyi çareyi temsil etmektedirler.

Zâviyelerin idaresi ve işleyiş tarzı:

Bu zâviye şeyhliklerinin ekserisi, vaktiyle o zaviyeleri tesis etmiş olanların evlâdları elinde ve evlâdlık vakıf⁽²⁹⁾ olarak bulunmakla beraber; zamanla evlât munkariz olunca veya şeyhlerin bazı yolsuzlukları görülünce, yerine devlet tarafından başkalarının tayin edildiği (17, 29, 34) ve bu suretle vakfın evlâtlık vakıf halinden çıkarak bir âmme vakfı haline girdiği görülmektedir (22). Diğer taraftan bu zaviyelerden bir kısmının doğrudan doğruya devlet tarafından açılmış olması da mümkün olduğu gibi, bazı vâkıflar şart olarak “hâkim-ül-vakt, her kim bu makamın hizmetine elyak ise anı şeyh nasb ider” kaydını koymuş bulunmaktadır (215). Filhakika, diğer vakıflar gibi, zaviyeler de vâkıfların tayin edeceği şartlar dahilinde idare edilmektedirler, onların da bâzan mütevellîleri ve nazırları vardır (665, 83). Fakat topraklar daha ziyade, vaktile yurtluk olarak virilmiş olup âilenin müşterek malı zaviyetindedir. Bu vaziyette, bittabi bazan şart-ı vâkıf iyice tesrih edilmediği için, evlâtlık vakıf halinde idare edilen zaviyelerde meşihat “bervech-i iştirâk” tasarruf edilmektedir (217). Fakat çok defa, bir zaviyenin idaresine seksen kişi karışmasın diye, “iştirâk merfu olmağın” ibaresiyle berât hak sahiblerinden yalnız birine verilmektedir (38). Filhakika, yukarıda pek çok misallerini gördüğümüz veçhile, bu zaviye müessislerinin evlât ve akrabaları

(29) Hukuk Fakültesi Mecmuasında (1940 senesi VI ncı cildin birinci sayısında neşredilmiş olan “Evlâdlık vakıflar” başlıklı yazımıza bakınız.

pek kalabalıktır. Nitekim, herkesin hissesine sahip olmak istemesi üzerine büyük ihtilâflar çıkmış olan, Kengürda Kozlu Dede boy-nundaki, iki zaviyenin sahipleri (Şeyh Şamî evlâdı) 50 kişi idi. Bu zebeble hükûmet, hisse usulünü tamamen kaldırıp bu zaviyelere “tarikatleri üzere kim şeyh ve seccâde nişin olur ise” yalnız onların nazır olmasını emretmiştir (145). Bu zaviyeler bazan aynı tarikate mensub diğer daha eski zâriyelerin bir şubesi mahiyetinde bulunduğundan, yeni zaviyenin şeyhleri ana zaviyedeki dervişlerin aslâhı olarak seçilmektedir. (167).

Bazı zaviye müessislerinin (63, 74, 32, 81) numaralı kayıtlarda gördüğümüz Kız Bacı, Ahi Ana, Sakarî Hatun, Hacı Fatma zaviyeleri gibi bazı zaviye şeyhlerinin de aynı suretle kadınlar olması nazarı dikkati celp etmektedir. Bu hususta bir misal olarak (43 mükerrer) numaralı kaydı zikretmek isteriz: Şöyle ki, Kütahya efkafı içinde Od Yakan Baba nâmındaki dervişin bir köyde bina ettiği tekke, civardan gelen adaklar ve kurbanlarla az zamanda inkişaf bulup dinî mühim bir merkez haline girmiştir ve bu inkişafta bu zaviyeyi idare etmiş olan “Hacı Bacı nâm sâliha ve mütediyyine ehl-i velâyet hâtun”un ve kendisinden sonra yerine geçen Hundi Hacı nâm hâtunun ve ondan sonra zikrolan ocağı ihya etmiş olan “Sume Bacı nâm bir aziz ve salih ve bâkire hâtun”un büyük hizmetleri olmuştur. Ve çiftliklerle, bağ, bahçe, değirmen ve sairenin, kendi ölümünden sonra arkabasından kimsenin müdahale etmemesi hattâ bu sonuncu Bacı, kendi zamanında tekkeye malettiği için, kendi parasile temin edilmeyip hayrât-ı müslimînden toplanan para ile satın alınmış olduğunu herkesin önünde ikrar ve zabta geçirmiştir. Filhakika, bu asırlarda Anadolu da kadın tekke şeyhleri görmek bizi hayrete düşürmelidir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Âşık Paşa Zâde bu kadın dervişlerden “Hacıyânı Rûm” nâmı altında bahsetmektedir ve Hacı Bektaşın Rum Ahileri, Rum Abdalları ve Rum Gazileri gibi grublar içinden Bâciyan-ı Rûmı ihtiyar edip, kadıncık ana (Fatma) isminde bir kadına, bütün kerametini göstermesi ve tarikâtı ona ısmarlaması bu bakımdan mânîdardır:

XIV. “Ve hem bu Rumda dört tâife vardır kim misafirler içinde anılır. Biri “Gazıyan-ı Rûm” biri “Ahiyan-ı Rûm” ve biri “Abdâlân-ı Rûm” ve biri “Bâciyân-ı Rûm”.

İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bâciyan-ı Rûm-ı

ihtiyar itti kim o “Hâtun Ana”dır, anı kız idindi, keşf ve kerâmetini ana gösterdi, teslim itdi, kendi Allah rahmetine vardı.

Suâl: Bu Hacı Bektaş hazretlerinin bunca müridi ve muhibbi vardır, bunların bîatleri ve silsileleri nerede olur?

Cevab: Hacı Bektaş, Hâtun Anaya ısmarladı, nesi varsa. Kendi bir mevczub budala azîzdi, şeyhlikden ve müridlikden fariğ idi. Abdal Musa dirlerdi bir derviş vardı. Hâtun ananın muhibbi idi ol zamanda şeyhlik ve müridlik iken zâhir değildi, silsileden dahi fariğlerdi. Hâtun Ana ol âzizin üzerine mezar itdi. Geldi bu Abdal Musa bunun üzerinde bir nice gün sâkin oldu.” (Âşık Paşa Zâde tarihi Sf. 20).

Bir çoğu aynı zamanda tekke misillû, müşterek bir âyin ve ibadet yeri olan zaviyelerin, gerek mutad olan vakitlerde yolculara temin ettikleri yatak ve yiyecek ve gerekse müşterek büyük merasim günlerinde hazırladıkları yiyecek hakkında bir fikir edinmek için onlardan bazılarının sahib oldukları eşyanın gözden geçirilmesinin faydalı olacağını zannediyoruz. Şâyânı memuniyettir ki, tetkik ettiğimiz defterlerdeki zaviye kayıtları çok defa bu gibi malûmatı da ihtiva etmektedir. Fakat, bu hususta bu defterlerde ne buldu isek almış olmakla beraber bir zaviyenin iç hayatını ve dinî vazifelerini tetkik için başka menalardan ayrıca istifade etmeğe de lüzum vardır. Bu hususlar ayrıca yapılacak işlerdir. Biz burada yalnız şu kadarını hatırlatmakla iktifa edelim: “Umumiyetle, büyük bir çiftlik, bir ziraî merkez ve mâlikâne manzarasını arzeden zaviyelerde her türlü ziraî işler, bahçivanlık, meyvacılık, fırıncılık, değirmencilik yapılmaktadır ve bilhassa hayvan yetiştirilmektedir. Bu hususla bir misal vermek için Aydın taraflarında Umur Paşa türbesi evkafının bu şekilde büyük bir ziraî işletme halinde bulunduğunu hatırlatalım (105). Filhakika bu vakıf çiftlikte 32 baş su sığır, 70 baş kara sığır mevcuttur. Bundan başka bu çiftliklerin ayrıca, yoncalıkları, koruları, yaylak ve kışlıkları, ortakçıları ve ihtimal “ortakçı kulları” mevcuttur⁽³⁰⁾. Fakat, böyle büyük bir işletme mahiyetinde olan bir vakfın zamanla maruz kalacağı buhranlar ve ziyalar da bu kayıtlarda

(30) İktisat Fakültesi Mecmuasının 1, 2 ve 4 üncü sayılarında çıkmış olan “Osmanlı İmparatorluğunda toprak işçiliğini organizasyonu şekilleri: 1, Kulluklar ve ortakçı Kullar” başlıklı makalelerimize ve bunlar içinde bilhassa 47 numaralı notun bulunduğu yere ve XXXV numaralı kayda bakınız.

görülmektedir. Çünkü, bir çok vakıflarda vaktiyle kaydedilmiş bulunan, sağlam ineklerle diğer çift hayvanları ve kullar, böyle bir çiftlik manzarasını arzeden bir vakıfta uzun zaman idare edilememektedir. Kullar zamanla hürler arasına karışıyor, zaviyede nüfuz ve mevki kazanıyor; bir kısmı derviş ve şeyh oluyorlar. Hayvanlar bakımsızlık yüzünden ölüyor ve kayboluyorlar, idaresizlik ve sû-i istimal de kendisini hissettiriyor. Bu itibarla, en sağlam ve devamlı zaviyeler, diğerleri kadar zengin olmamakla beraber, bizzat sahibleri tarafından işlenen ve âile vakfı olarak verilmiş olan zaviyelerdir. Kulların çalıştırıldığı bir çiftlik şeklinde idare edilen bir zaviye misalini Bursa livasında karış dağından Şeyh Akbıyığın tesis ettiği zaviyede görmekteyiz (220). Bununla beraber; ekseri zaviyelerin, çift hayvanları, kovan, inek ve saire ile birlikte bir kaç beyaz veya arab kula sahib olduklarını da bu zaviyelerin eşya listelerinden anlamaktayız (76, 190). Müessir bir din propagandası merkezleri olan bir çok zaviyelerin bilhassa Rumelinde bazı müridlerini de müslüman olmuş kullar ve hristiyan reaya arasından temin etmiş oldukları nazarı dikkati celb etmektedir. Bir çok dervişlerin Abdullah Oğlu olarak kayıtlı bulunmaları bazı mütevellilerin kul ve kul oğlu olmaları bu hususu işaret etmektedir. Eski hristiyanlardan yapılmış dervişlerin daha mutaassıb ve hararetili bir din propagandası vasıtası olacakları da âşikâr olduğu gibi, uzun seneler, zaviyede oturan hristiyan hizmetkârların, coşkun ve esrarlı dinî âyinlerin tesiri altında müslümanlığı kabul etmemelerine de esasen imkân yoktur⁽³¹⁾. Hristiyan memleketlerinde çalışan Türk misyoner dervişlerinin bu neviden faaliyetleri, hristiyan iken sonradan müslüman olmuş dervişlerin bazı tarikatlerin âyin ve erkânı üzerinde yapacakları tesirler de ayrıca tetkik edilecek mevzulardır. Aynı şekilde, bu tarikatlerin içtimai hayat idealleri ve muhtelif içtimai meseleleri telâkkî tarzları da ayrıca tetkike değerse de, bu hususlar maalesef bizim için malûm değildir. Yalnız, bir çok dervişlerin komün tarzı bir hayat yaşamak için biraraya toplandıkları ve beraber çalışıp beraber yemenin ve böyle müşterek bir hayat sürmenin zevkelerini kabul edebili-

(31) Zaviyelerin din propagandası bakımından oynamış bulundukları rolün büyük olması lâzımgelir. Cahil halk yığınları için azizlerin mezarlarına, onların, metrukâtına ve kerametlerine inanmak daha basit ve kolay anlaşılabilir bir din teşkil etmektedir. Bu sebeble, bahsettiğimiz zaviyelerdeki dinî hayat kolayca evliye perestlik şekline girmiş bulunduğundan halk arasında büyük bir tesir icra edecek vaziyettedir.

riz. Bundan başka, son zamanlarda Rumelinde bazı dervişlerin beraber çalışıp elde ettikleri mahsullerini iki gözlü ambarlarına taksim ederek bir gözün muhtevasını kendilerine ve diğer gözdeki mahsullerini yolcuların fukaralarına tahsis etmek üzere kullandıkları nakledilmektedir. Bu hareket tarzları, onların hayır ve benî nevîne hizmet gayesine kendilerini hasretmiş olduklarını istidlâl ettirebilirler. Her halde muhakkak olan bir şey varsa, o da bir içtimâî yardım müessesesi olduğu kadar, bu tekkelerin aynı zamanda bir imar ve iskân vasıtası bulunması ve emniyet ve münakalâtın temini ve dinî propaganda bakımından birinci derecede ehemmiyetli tesirler olmasıdır⁽³²⁾.

Diğer taraftan, bahse mevzu zaviyeleri kuran veya idare edenlerin mümessilleridirler. Bu tarikatlerin ekserisinde bilâhare bekaşilikte olduğu gibi Islâm dinî yerli halk tarafından benimsenebilmek için lâzımgelen bütün kolaylıkları ihtiva eden bir şekle girmiş münevver, müsamahakâr ve telifçi bir mahiyet alarak bazen yerli âyin ve itikadları da benimseyebilmiştir. Bütün insanların kardeşliği, işe ve vicdan temizliğine nazaran dinî âyin ve ibadet sahasındaki şekilciliğin kıymetsizliği gibi, her dervişâne düşüncede gizli bir şekilde mevcut bulunan fikirler, dinî kaynaşmayı büyük nisbette kolaylaştırıyordu. Hasluck'a nazaran, Islâmiyetin ehl-i sünnet haricinde kalan bu uzlaştırmacı münis şekillerini tesiri altında cahil Hristiyanların din değiştirmeleri pek kolay olmuş ve bu suretle fâtih bir ırk veya misyoner teşkilâtına malik bir rühban sınıfı tarafından ecnebi memleketlere getirilen bir din, ikna ve intibak kuvvetile, kendisini yerli âyinler üzerine ilâve ve ilzam etmiştir. Bu suretle dinî kaynaşmayı mümkün kılarak Hristiyanlar için Islamlığı kolayca kabul edilir bir şekle sokmak hususunda bekaşiliğin ne suretle çalıştığını göstermek isterken Hasluck'un iki taraflı ziyaretgâhlar yatan Müslüman evliyanın mezarında bir de Hristiyan aziz bulunduğunu veya eski Hristiyan azizin gizlice Müslümanlığı kabul etmiş bulunduğunu ileri sürerek türbeleri her iki din sâlikleri için ziyaret edilebilir bir hale sokmuşlar ve bu iştirâkten kendileri için büyük faydalar ummuşlardır. (sf. 53, 62). Böylece Hasluck'a göre, Selçuk hanedanının cismânî ve mevlevî dervişlerinin ruhanî merkezi olan Konya'da, aynı suretle gerek Hristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından hiç bir vicdanî endişe olmaksızın ziyaret edilen dört peristigâh vardı. Bu gibi imkânlarla Konya sultanları zamanında Hristiyanlık ve Islamlık birbirine yaklaşıyor ve kaynaşıyordu. Orta zaman Anadolu'sunun gayri mütecanis ahalisi arasında bir kaynaşma zemini hazırlayan bu nevi dinî cereyanlar, sultanlar için siyasî bakımından, mevlevîler için ise felsefî görüşten arzuya sayandı ve bu ihtiyaca cevap vermek için doğmuşa benziyorlardı. XV inci asırdaki Şeyh Bedrüdîn isyanının muharrik kuvveti de temsil ettiği fikirlerin bu nevi bir dinî kaynaşma ihtiyacının hazırladığı bir zemin üzerinde kolaylıkla yayılabilir bir mahiyette olmalarından geliyor. (sf. 41).

(32) Bu zaviyelere uğrayan yolcular orada herkese açık bir misafirhane, yatacak yer ve yiyecek bulabilmektedirler. Hattâ bunlardan bazılarında mevcut kazan ve tepsilerin adedi hiç olmazsa âyin ve bayram günlerinde büyük mikyasta yemek dağıtıldığını isbat etmektedir. Meselâ, Hasköy'ün köylerinde Yağmur Oğlu Hasan Baba zaviyesinde 16 kazan, 37 tepsi ve 16 bakraç vardır ve senede 350 kadar adak koyun kesilmektedir (96). Çimende Hızır Baba zaviyesinde sekiz kazan, 16 tepsi vardır. Diğer bir çoklarında gerek yemek takımları gerek halı, yatak ve yorgan çoktur. 63 numarada kayıtlı bulunan Ahi Ana zaviyesinin eşyalarına da bakınız.

HAMLE

Yayın Dağıtım

Hamam Sk. Yavuz Han 2/3
34410 Cağaloğlu - İstanbul